

1310-ben Benedek fia Buz²⁾, mint magyar személynévek említetnek, a Buz név töröktatárságának el kell enyészni, mert ime úgy a Buz, mint a hazai oklevelekben oly sokszor előforduló Uz nevet az egy nyelvű kún és magyar egyenlően használta. Különben ez Uzur név nyelvészeti fejtegetésére legbiztosabb alapot nyújt az egykorú byzanti író Comnen Anna, szerinte az »uz« név az un vagy kúnna népies elnevezése; e szerint Uzur annyit jelent mint Kunur¹⁾

A másik kún főur Arbuznak neve gr. Kuun szerint (LIII. l.) jelent csagatáj nyelv nyomán tanácsost; de azért ez sem fordítottatott át magyarra, mert az e kún főúrnak nevét viselő föld nem »tanácsos földje«, hanem Arbucz földje néven maradt fenn korunkig.

Itt van Arbuznak társa Turtul kúnna neve, mely gr. Kuun fejtegetése szerint (LIII. l.) jelent sólymot, hollót, még is a Turtulról elnevezett föld nem sólyomszállás, hanem régebben Törtelszállás, ma pedig Törtel nevet visel; tehát itt se történt átfordítás.

Hasonlóan a szintén felemlített: Biter, Baler: növekvő, Altabarz aranyborz, Turgon: állomás szállás, Tas: kő, Taslar: mérlegsúly, Kabok: kapu, az Altokszállása, Baychszállása, s egy kún nemzetségnek »örvény«-t jelentő Csertan neve, s annyi sok más hely és személynév átfordítás nélkül, vagy is eredeti magyar alakjában maradt fenn.

Ha a térítés, s ezzel járó magyarosítás czéljából, s az ősi neveknek, mint pogány emlékjeleknek elenyésztetése végett lett volna szükség az átfordításra; minthogy a régi kún személy- és helynevek régi oklevelekben maradtak fenn, melyeknek szerkesztése egyháziak kezében volt: ez átfordításnak, hogy általános legyen, utjában semmi akadály nem áll vala, s hogy ez még is így meg nem történt, ez azt igazolja, hogy a régi kún személy- és helynevek a magok ősi eredeti magyarságukban jutottak el a későbbi századokra, sőt korunkra!

Csak az eddig előadottakból is meggyőződhetünk arról, hogy a jászkúnok töröktatár nyelvűsége és nemzetisége bebizonyítására az ellenvéleményűek által felhozott adatok oly gyengék, a történelmi hűséggel össze nem egyeztethetők, elferdített tények, erőszakolt következtetésekből és okoskodásokból állanak, hogy ezek azon erős és tényleges alapot, hogy a jászkúnok mindenkor magyar nyelvű és nemzetiségű nemzet valának, nem hogy megdönteni, de még csak megingatni sem képesek.

¹⁾ Anjouk. Okt. I. 205. l. — ²⁾ Stritter memor. III. 947. l.

MYTHOLOGIAI ELEMEEK

A

SZÉKELY NÉPKÖLTÉSZET- ÉS NÉPÉLETBEN.

SZÉKFOGLALÓ

KOZMA FERENCZ

LEV. TAGTÓL.

(Olvasta a II. osztálynak 1882. máj. 8. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1882.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

Az Akadémia épületében.

Mythologiai elemek

a székely népköltészet- és népeletben.

A német mythologia nagynevű írója azt mondja, hogy ő e műve által nemzetének szégyenérzetét szüntette meg; a mivel azt fejezte ki, hogy egy műveltségi jogcímmele bíró nemzet irodalma nem nélkülözheti a nép őskorának rendszerbe foglalt és kimerítő vallásismeretét. Méltán érzünk tiszteletet mi is ama férfiú iránt, a ki nemzetünk kereszténység előtti vallásos életének csodás világát a »Magyar Mythológiá«-ban előttünk föl-tárta. E nagy műben, mely politikai és irodalom-történetünknek sarkalatos kiegészítője, a magyar nemzet megörökítve s mint drága ékköveket, művészi foglalathba összerakva találja hitéletének mindazon ősi hagyományait, melyeket az idő, a sok százados enyészet el nem mosott pusztuló rejtkehelyeikből, vagy a késő utódok homályosuló emlékezetéből.

Művelt embernek alig lehet valami kellemesebb, mintha elbeszéltetni hallja: hol és hogyan éltek, mit műveltek, mint éreztek és gondolkoztak ősei; alig nyújthat valaki becsesebb ajándékot, mintha kezébe ad egy fegyvert, ékszer-t, oklevelet, könyvet vagy más ereklyét, mely ősapja dicsőségének eszköze vagy bizonyítéka-, ősanja örömeinek, büszkeségének vagy szenvedésének tanuja volt. S a mi az egyes embernél természetes, az egész-nél, egy nemzetnél szükségképen való.

Az erkölcsi világrendszer hasonlítható oly fénytörő kőszülékhez, melynek lapjait ezredéves korszakok csiszolták, míg a mai tökélyre jutottak. S az e műfolyamban lehullott morzsákat vagy letördelt darabokat nem oly érdekel kutatjuk-e ma, mintha a kristály maga nem is léteznék?!

Midőn figyelmem is ősvallásunk emlékei felé fordúlt, főképen két tekintet vezetett. Egyik: a »Magyar Mythologia«

vizsgálódásra ösztönző ereje, másik ama tudat, hogy a hazánk délkeleti bércei közt élő székely nép lelki életnyilvánulásai még mind nincsenek irodalmunkban úgy kifejtve, hogy a további megfigyelés fölösleges munkának lenne tekinthető. Távol legyen tőlem az el nem ismerésnek még árnya is azokkal szemben, a kik épen e téren tették halhatatlanná nevüket és érdemeiket, de bizonyára egyikük sem gondolt arra, hogy e téren utánok legalább tartózkodni ne lehessen. Azt azonban el kell ismernünk, hogy a bő aratás övék volt.

A népelet a nemzeti szokások, hagyományok és lelki-életnyomainak megőrzésében méltán sorakozik a százados codexekhez. Sőt a folytonosság és közvetlenség nyelvén sok oly dolgot is közöl velünk, a miket egyebütt hiába keresnénk. Ide tartoznak különösen azok az elemek, melyeket, mint mythologiai tekintetben nélkülözhetlen tényezőket, kicsinylenünk nem szabad. A nép élő emlékei: a rege, monda, mese, szokások, babona, előítéletek stb. felől magá *Ipolyi*, a mester, mondja, hogy »azok, ha nem alap-, úgy bizonyára a legerősebb ékkövek, melyek egész mythologiai maradványunk épületromjai legbecsesb anyagát képezik — — — s nélkülök aligha vagyunk jogosítva bővebb, sőt újabb eredmények várására.« (Előszó V.)

S ha már *Grimm* panasolja, hogy a német írók a XIV—XV-ik század előtt alig figyelmezttek a pogány vallás nyomaira: mit mondjunk mi, a kiknél ez emlékeket csak a XVIII. és XIX. század műveiben látjuk öntudatosabban méltányolva! Mennyivel inkább vagyunk mi amaz élő néphagyományokra utalva, melyeknek számai egyedül vezethetik a nyomozót az őskor ismeretlen homályai között.

A mit a székely népköltészet mythologiai elemeiből különösen *Krisa* »Vadrózsái«-ban találunk, az nagyon becses adalék ugyan, de ha egy lehetőleg teljes képet akarunk adni ama pogánykori vallásos fogalmakról és világnézetről, melyek hatása e nép őseinek kedélyi és lelki világában, magán- és társas életében, szokásaiban, szertartásaiban és ünnepélyeiben nyilatkozott, arra az élő kútforrás átható tanulmányozása is föltétlenül szükséges. Egy ily munka kezdetén, a tudomány tekintélyeinek e kísérlet iránti érdeklődése megmutatja nekem, ha érdemes lesz-e e tárgygyal tovább is foglalkoznom.

Ha már az általános magyar, valamint másnemzeti mythologiákban is hasztalan fáradság assimilált tényezők létét tagadni, bizonyára még kevesebb lehet szó önálló székely mythológiáról. De fordúlhatnak elő részletek, a melyek nemzeti mythológiánk rendszerében egyes helyeket újabb vonásokkal egészítenek ki; s ha utolsó esetben egyebet nem is, azt legalább eredményezhetik, hogy több oldalról lesz feltüntetve az, a miben egy nemzet hit-erkölcsi élete a múltakban közösen nyilvánult. Csak e szerény mérték alkalmazásának reménye bátoríthatott fel, e kérdéssel foglalkoznom.

Kutatásaim eredményéből ezúttal az *óriások*, *tündérek* és *boszorkányok* mythologiai ismertetését mutatom be, hálás érzelmeim mellett ama kitüntetésért, mely lehetővé tette, hogy a magyar tudományosság e díszes körében, mint annak igénytelen tagja, jelenhessek meg.

I. Az óriások.

»Az összes óriási mythosban kettős hitképzet jelentkezik — mondja *Ipolyi* —: egy ősbibb cosmogoniai, mely a világnak egykori természetlelemi küzdések általi alakulása, átalakulása, revolúciói tudatára utal; a másik ethnogenetikai, mely ismét, úgy látszik, az emberi benső meghasonlásból eredt külső elszakadás és az azt követő néptajküzdés tudatával bir.« (115.)

A székely, valamint általában a magyar »óriás«-mythosokban a cosmikai elem oly rendszeres egészszé nem idomítható, mint pl. az a germán mythológiában nyilvánul, hol már maga az ősbibb, Ymir, nem egyéb, mint a személyesített chaos, melynek leülepedő vizéből, ez első kivált *anyagból* születnek az óriások, s a később fejlődött *kősből* (mely a szellemi principiumot képviseli) az istenek, a kik az Edda szerint harcban állanak amazokkal a világ végeig, mely épen a miatt következik be. Ez alapon joggal mondja Simrock, hogy »a legrégibb isten-dynastiát az óriások alkotják. Ezek azon istenek előképei, melyek a későbbi néptudatban amazok helyét foglalták el.« (Handb. d. d. Myth. 1864. 15. 422.) Sőt megengedi annak feltevését, hogy lehetett idő, midőn az óriások isteni tiszteletben részesültek.

Nemzetünk mythos-maradványai az óriásokról igen sok vonásban megegyeznek úgy a görög, mint a germán mythológiával. A cosmogoniai elméletet sincs miért elutasítanunk abban az értelemben, mintha az óriások a világegyetem anyagának képviselői volnának ama teremő és rendező szellemmel szemben, mely az istenségben a végbevitt nagy alkotások után ismertetett fel. És ebben az észak mythológiájának kiindulása s amaz álláspontja, melyen az óriások az isteneknél korábban jelennek meg s mintegy ezek előképeiként tekintendők, okadott és igazolt. Mi azonban magyar mythologiai adatokkal e rendszer támogatásához kevésbé járulhatunk. Sőt a lényeges különbségre már előzetesen is rá kell mutatnunk. Az Edda szerint az istenek, a mi hagyományaink szerint a hősök győzik le és irtják ki az óriásokat. A mi óriásainknak egyenesen istenekkel való küzdelemről mit sem tudunk. Hagyományaink is sokkal inkább emberi, physikai nagyság és hatalmas alkotások, semhogy istenek előképe gyanánt tüntetik fel őket, mintegy betölteni az ember és isten közötti nagy űrt. Sőt az ember és óriások között is ez utóbbiakat legyőző, kiirtó hősök jelennek meg. A mi nézőpontunkból az óriási erő és anyag nem az istenek, hanem a későbbi kor embere elé tornyosul.

Ez álláspontnak sokkal inkább alapján, mint védelméül hívjuk fel a figyelmet szógyöki leszámaztatásunkra.

Az *óriás* szó gyöke = *or*, mely tolvajt, rablót jelent ugyan, de a melynek *r* alaphangja a legkülönbözőbb képzésben fejezi ki az erőt, nagyságot, hatalmat (pl. rom, ront, robaj, rohan, ordít, forrong, oroz, oroszán, rabló, torlasz, torony, orom, úr, óriás stb.) Hogy az *ó-t* a nép nyelvén ma is gyakran *u* helyettesíti, eléggé ismeretes az *urus*, *uruság*, *udu*, *udvas* szókban; de nem ismeretlen régi nyelvemlékeinkben sem, példa rá a müncheni codex több helyén: *uroz* (oroz), *Jannus*, *urnos*.

Minthogy pedig pogánykori istenségünk az *úr* (had-úr) volt, a részleges isteni erővel bíró lény *úr-i* s a tovább-képzésben *óri-as* nevet nyert, mely név a nyelvfejlődés műfolyamán *óriás-sá* alakult. Az óriás fogalma ma is bizonyos őskori *óri* nagyságot jelent testi erőben, hatalomban és életmódban. A mi óriásaink tehát nem elő-, hanem érzékies utóképei a *hadúr*-nak.

Egy hadakozó nemzedéke homályos őskorunknak, fenahagyva emléket a *hadakútja* csillagzatban is.

A germán mythologia is megerősíti e felfogásunkat. Németalföldön és Westfáliában az óriásokat, egész a tizenharmadik századig felnyomozhatólag *hüne*, *hün* (huyne, heune, hewne) néven nevezi a népnyelv s mind *Simrock*, mind *Grimm* egy népet, a *hunokat* s később a magyarokat látja bennök, »kiket szomszédság és hadjáratok sokszori érintkezésbe hoztak Németországgal.« (Grimm 490. 493.) Sőt újabban a francia népmondák óriása, az *ogre* szintén a magyarokra értelmezte: ha már e népfajt az idegen népek még a történelmi időben is óriásnak nézték, mennyivel inkább annak tarthatta az a maga őseit unokái regés emlékezetében?! Felfogásom igazolására hátrább utalni fogok más lényeges különbségekre is, mely az óriások jellemzésében az északi mythologia és a mi hagyományaink között feltűnik; itt mythos-töredékeinkből azok lényé leírását adom.

* * *

Az óriás *eredetéről*, *születéséről* egyetlen adatunk van, s e szerint az *boszorkány gyermeke*. (Vadrózsák 420.) *Testalkatára* nézve a gyakran alkalmazott toronynagyság igen kisszerű jelző, miután lábaival egyik hegyről a másikra lép. Léptei nagyságát és gyorsaságát jellemzi ama hagyomány, mely szerint a Nyikó mellett fekvő Kadicsavár óriásai, midőn Gy.-Féjerváron az első harangozták, borotválkoztak, a második harangszóra öltöztek és a harmadikra már ott voltak a templomban.

Egy óriás akkora kazal fából rak tüzet, hogy lángja majdnem az eget éri. Ő a tüzet egészen körülfekszi, úgy, hogy fejét a lábaira nyugtatva, alszik. Szokmányának egyik ujjába egy ficzkó lopózik be s ott alszik reggelig. Háromszéken, Szotyor mellett, az *Óriáskő*-nek nevezett szikla tetején egy öt láb átmérőjű embersarok alakú bemélyedés van, melyet a néphagyomány az óriás *sarka* nyomának tart. (Orbán B. Székelyföld III. 37.) Haragjában a sziklára ütvén, öklének nyo-

mát Ikavár sziklabérczén most is lehet látni, lábnyomát hasonlókép K.-Borosnyó határán egy szikla oldalán a Várniceza forrás mellett, hová inni szokott lejárni.

Egyik lábával a Csiki-Bálványos-vár, másikkal egy szembefekvő hegy tetején állva, az Olt folyóból egy roppant edénnyel mind kimeríti a vizet. Akkora lova volt, hogy ez hátulsó lábaival a háromszéki bodoki havason, első lábaival a bikfalvi Dèce-kövén állva, fejével Oláhországba nyúlt be a zöld kölesbe legelni. (Orbán III. 206.) Kisebb útra gyalog, nagyobbra lóháton megy, még pedig *tátos lovon*, melylyel párbeszédet folytat. Midőn nagy útról tér meg, 40 mértföldről dobja haza 40 mázsás buzogányát, melynek nyomán a vár udvarán a földből forrás fakad.

Míg a germán mythologia óriása annyira a kőkorszakban él, hogy fegyverül csupán kőveket és sziklákat használ: addig a miénk inkább a vas- és rézkorszaknak gyermeke, mert karddal, buzogánnyal, sőt birokra is verekszik. Ellenfelét (a hős) övig vágja a földbe. Az útjába tévedő embert elnyeléssel fenyegeti. Ez azonban csak ijesztgetés; ebből őseink emberhústáplálékára következtetni, tévedés, mert a mi óriásainkat ott-hon rendesen jó vacsorával, meleg étellel várják. Útra sem indulnak élelem nélkül. Az úti tarisznya kilencz bivalybőrből van varrva, abba tíz kenyér, mindenik egy kőből lisztből sültve, s tíz hordó jó magyar bor van elhelyezve. Egy ebédre két kenyeret eszik meg s két negyvenest ürít ki óriásunk. (Vadrózsák »Mirkó királyfi.«)

Gyűjteményem »Vas Péter« című meséjében *Jónézó, Jófutó, Jóhajító, Nagychető, Nagyiható és Nagyfázó* nevű hat óriás szerepel. A neveikben foglalt jellemző tulajdonság abban nyilvánul, hogy: az *első* egy égig érő sugár hegy tetején hajlong mindenfelé, folytonosan mondogatva: »Hova nézzek, merre nézzek? mert már az egész világot látom«; a *második* egy beláthatatlan síkságon nyughatatlankodik: »Hova fussak, merre fussak? mert ha megfutamodom, mindjárt a szélén vagyok«; a *harmadik* köszikla darabok között tépelődik: »Hova hajtsak, merre hajtsak? mert a világot már mind behajigáltam«; a *negyedik* a nyárson sülő ökör mellett siránkozik: »Jaj, hogy chetném, mit egyem?«; az *ötödik* a tengerparton heverve jaj-

gat: »Jaj, mint ihatnám! hova legyek, mit igyam? mert ha ma megiszom, holnapra nem marad«; a *hatodik* egy roppant égő kazalfa tetején didereg: »Jaj mint fázom, fagyok meg«! Hő-sünk aztán mindeniknek ad tehetségéhez illő munkát: az egyik öt percz alatt megjárja hetedhét országot, pedig a boszorkány álomborától egyet alszik is útközben; de meglátja ezt Jólátó s kidobja a löfő-párnát a feje alól Jóhajító s így épen elég korán érkezik meg Jófutó; a negyedik hat óra alatt 366 hizott ökröt eszik meg; az ötödik ugyanannyi idő alatt 366 hordó (100 vedresék) bort iszik meg; a hatodik pedig a mint egy, 24 czigány által 24 év óta folytonosan hevített izzó kemenczébe bebávik, abban oly hideg lesz, hogy velemet társainak pokróczokkal kell takarózniok s így is mind dideregnek.

Hogy az óriás testalkata — a roppant nagyságon kívül — különbözne az emberétől, arra nézve semmi adatot sem sikerült fölfedeznem. Mintán pedig a cyclopsok *félszeműek*, az északi óriások *többkezűek és többfejűek* s a zsidók kezükön és lábukon *hat-hat-ujjuk* voltak: e tekintetben lényeges a különbség. A mieink sokkal közelebb állanak az emberhez, mint amazok.

Népmeséink óriásának **lakása** északra van *hat-emeltes gyémánt-kastélyban* vagy *sarkon forgó aranyvárban*; legáltalánosabb azonban a magas hegyeken, kösziklákon, sajátkezüleg épített *vár*. Az ilyenek romjait több mint harmincz helyen mutogatja a székely nép. *Udvarhelymegyében*: Kadács vára, a zsá-kodi Várhegy, Óriások vára H.-Karácsonfalván, Kustály vára a Rikában, s az ide közel fekvő a-rákosi Tepej. *Csikszékben*: a sz.-györgyi Óriás-hegy, az Óriásvár Csicsováron, a cs.-rákosi Pogányvár, a sz.-domokosi Vár-sarka és Egyeskö — az óriások sziklapad- és asztalával. *Bálványosvár. Háromszéken*: a zaláni Várhegy, Óriások vára a bodoki tetőn, Hereczvára Oltszemén, Bálványos és Torja-vára, a lemhenyi Várerősse, Várbércz N.-Patakon, Szacsva vára, az eresztvényi Óriás, a lisznyói Várbércz, a besenyői Csente, Ikavár. *Marosszéken*: a esokfalvi Várdomb, az erdő-sz.-györgyi Várhegy, a somosdi Óriáshegy, az óriások hat halma Magyaróson és a görgényi vár stb.

Általában a székelyföld igen számos, magas hegyesúcsó-

kon, meredek sziklaormokon fennállott várait részben óriások, részben tündérek által építteti a néprege.

E lakásaikat akkor hagyták oda az óriások, mikor a »tartomány az embereknek ítélvett«, vagy »midőn a mostani emberek származni kezdettek«. Az emberek már szántottak a völgyeken és téreken, mikor az óriások még fenn honoltak váraikban; de ők az emberekkel való érintkezést kerülték s váraikba is saját magok építette külön úton jártak fel a rengeteg erdőségekből. Ez utat közönségesen »vár-útja«-nak nevezik. De az ők útjaik voltak azon egyszerű földtöltesek is, melyek *Honárka* és *Attila útja* néven a bodzai szoros közelében, *Kakasborozda* és *Ördögborozda* néven a persányi hegységből a Rika láncolatán át az almási barlang felé nyúlnak, sok helyt igen meredek oldalon és sziklás bérceken át.

Az óriások ezeket az ördögökkel és szolgálatukban álló bűvös kakasokkal építtetik. Innen az utak elnevezései is. Magok csupán a száraz-ajtai *Várhegy* közelében szántottak ezüst ekékbe fogott aranyszörű ökrökkel ilyen barázdákat.

Hogy az óriás leánya sétaközben a szántó-vető emberre bukkan s azt ekéjével és barmaival együtt kötényébe szedve, örömtelt arcczal viszi fel a várba s rakja le, mint csoda-bogarakat, atyja lábaihoz, s hogy ez utóbbi ezért leányát így feddi: »vidd vissza, mert ezek lesznek a föld urai«, »mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná«, »mert ők lesznek a mi utódaink«: e rege ismételve előfordul a Bálványos- és Torjavár, a zaláni Várhegy, a csókfalvi várdomb és a rikai Kustály vára óriás-mythosában. E szép rege, melyet *Gyulai Pál* a toroczkó-szentgyörgyi vár »Óriás leányká«-jában költőileg megörökített, ép oly ismeretes a német mythológiában is. Az elsassi Nideck-vár óriás leánya hasonlóan van megénekelve, hol az atya így szól ó-német nyelven: »Diss isch ken spieldings nitt.« Vidd vissza, mert ha ezek nincsenek, sem kenyérünk, sem pénzünk nincs s éhhalállal halunk meg.

A kettő közötti különbség csak az, hogy a mi óriásaink nem a kenyér, pénz és éhhalál miatt félik az embert, hanem, mert ez lép nyomukba, mint a föld ura. Öntudatosabban van kifejezve, hogy a földművelés és műveltség elsöpri az »óriás«-uralmat.

A mi óriásainkat az is kiválóan jellemzi, hogy nem rangolnak uratlanul, mint valamely kóbor nomád nép, hanem egy királyi dynastia áll élükön. Az uralkodó óriás király most a kis borosnyói *Várbérczen*, majd a besenyői *Csentedetön* székel. Ez utóbbinak neve *Bábolna*, ki a többi óriásokat nagy *aranyharangokkal* szokta *gyűlésre hívni*, mely harangokat halála közeledtével a vár kútjába temetvén, azok ünnepnapokon ma is úgy zúgnak, hogy reng belé a hegy. (Orbán. III. 165.) A királyság fogalma, természetesen, későbbi eredetű, s itt egy pogánykori istenséget enged sejttenünk, mely nélkül még ez óriás nép sem volt képzelhető. A gyűlésre hívás emléke nemzeti alkotmányunk ősiségét bizonyítja.

Népmeséink egyetlen óriásnak adnak még nevet. E név az északra lakó *Kutyafejű*, valamint az Oltszem melletti *Hereczvárában* lakott *szerecsen-óriások*-ról szóló rege kapcsolatba hozható *Ipolyi* amaz elméletével, melylyel kimutatja, hogy az »óriás«-fogalom valamely idegen népre való alkalmazásban, nálunk is felfedezhető a *tatár* névben. Valóban a mi *Kutyafejű* óriásunk és a *kutyafejű tatár* annyira rokonnevek, hogy népmeséink e hagyományát bizvást az érintett elmélet egyik erősségül mutathatni be. E végre föl kell említenem a székely földön nagy számban fennmaradt *tatár-helynevek* közül a következőket: *tatárvár*, *tatárok útja*, *tatárhid*, *tatárszállás*, *tatárkonyha*, *tatárok kútja*, *tatár-pince*, *tatárhágó*, *tatárhalom*, *tatárvölgy*, *tatárvadás*, *tatárszeg* stb., melyek mindenikéhez a tatárokkal vívott véres harcok emlékét fűzi a hagyomány, oly élénk elbeszéléseket adván szájról szájra, mintha csak évtizedek előtt történtek volna. Lovát is gyakran nevezi tatárnak a székely. (»Gyi tatár!«) Ugyanide sorolható a *barlangok* és *templom-kastélyokhoz* fűződő nagyszámú szájhagyomány a tatárokkal lefolyt harcokról, melyekből a néphősök és amazonok egész korszakja él ma is a népközelet ajkain.

Óriásaink élete birodalmuk kormányzásában és a rendesen királyfiakból kerekedő hősökkel való küzdelemben telik el. *Kutyafejűnek*, napnyugatra több tartománya van, oly ropant kiterjedésben, hogy azok beutazására a mértföldeket lépő óriás is lóra, még pedig *tütes* lóra ül s buzogánnyal meg karddal fegyverkezik fel.

Bírodalmukat rendesen úgy nyerik, hogy királyokkal szállván harcra, azokat legyőzik, megölik, váraikat elfoglalják s onnan járnak ki »a népet saczczolni.« Ezért aztán a rendesen trilógiában megjelenő királyfiak legifjabbika (ki a leigázott nép egy későbbi generációját képviseli) *tátos lovon* és *büvös fegyverekkel* támad rájuk s erős tusa után legyőzi. E mythost *Kriza* »Mirkó királyfi« népmeséje adja élénk legélénkebben.

A mily ádáz kedvök telik azonban a királyokkal és hősökkel való vérengzésben s az elfoglalt tartományok »saczczolás«-ában, ép oly meglepő az a más mythológiákban alig észlelhető szelid, mondhatnám gyöngéd vonása jellemöknök, mely az egyszerű emberekkel, igénytelen, szerencse-próbára indult szolgálégyenyekkel szemben nyilvánul. Az ilyenek, ismeretesekek lévén már e hatalmas lények könnyörtületességével s a védtelenek iránt való nemesszivűségével, találkozásukban egész patriarchalis módon »*apám uram*«-nak szólítják őket, mit az óriás nem titkolt tetszéssel így viszonz: »Köszönd, hogy apádnak szólítál, mert ha nem, egészen bényellek vala.« Így azonban a gyengék és gyámoltalanok *jóltevőjévé* lesz. A vállán viszi pl. Szép Palkót szolgálatba a királyhoz; majd egy másikat fiának fogad, gyöngéden ápol, megházasít s boldogságán, melyet különös odaadással alapít meg, igen nagy örömét találja. (Vadrózsák: »Szép Palkó« és »Tündér Erzsébet«.)

Családi életéből is ismerünk egy pár vonást. Felesége otthon ül, csendes házi-asszony, a kiről ennél fogva keveset tud a világ, de annál többet leányáról, a bájos *tünderről*, a kít a hagyomány felváltva királykisasszonynak is nevez. Apjának különös öröme telik benne s kedvére minden kigondolhatót megtesz: fényes palotáját czifra, aranyos butorzattal ékíti, szolgálatára nagy eselédsszemélyzetet s fényes fogatokat tart; a Bálványos várától a torjai Búdös tetejéig arany hidat épít neki, hogy hozzá illő sétahelye legyen. A *Zaboláról* szóló rege nevét is fentartotta egy ily tündérnek — Zainának. (Orbán. III. 138.)

Hogy maga az óriásné is tündér volt, ezt nemcsak leányáról következtethetjük, hanem más hagyományokból is. Például a Tusnád közelében emelkedő Solyomkőre óriások építik a tündér-királynő várát. A Csigavár óriása (Háromszék, Bikfalva határán) a *szerdem padja* nevű helyen légyottokat tart a

Veezeltetön lakó *tündérrel* (Orbán III. 205.) Hogy tehát a tündérek koruk arslánjainak kezét vissza nem utasították, ez a föltevés a mondottak nyomán valószínűnek látszik. Házasséle-tök fiúgyermekkel megáldva nem volt, mert ki kellett vesznie a fajnak.

Az óriás **életkora** ép oly rendkívüli, mint testalkata. Midőn *Kutyafejű*-nek 40 mföldről hazadobott buzogányát Mirkó királyfi visszadobja, az megismeri a hőst, a kiyl meg kell harcolnia, mert, úgymond, az előtt 600 évvel megálmolta volt e dolgot. Mezei vitéz is feltalálván 600 év előtt elveszített barátját, a ki őt mindig *keletre* nézve várja, visszavonul vele a csendes magányba s együtt még hosszasan és boldogan élnek. (Vadrózsák. 449.)

Az előadottakban vázolt jellemző tulajdonságok mellett egy még különös figyelmet érdemel. S ez az óriás **büvös ereje**. Ez erő, mint *szellemi tulajdonság* abban nyilvánul, hogy előre tudja, ha lakába idegen lépett. Az elrejtőzött mesehőst »Ádám búz«-éről rendesen felismeri. 40 mföldről megmondja, hogy ki dobta vissza az ő buzogányát. Hatszáz év múlva bekövetkező eseményt megálmodik. Ismeri a tündérek büvös játékait, varázs-szerét, meghódításuknak módját. (Vadrózsák: »Tündér E.«) Bir földrajzi ismerettel, messzefekvő országok és világtájokról. Szolgálatba menőknek tanácsot tud adni: mely királyi udvarban lesz jó dolguk. Tündéreket és hősöket jóságával magához csatol. S a szántóvetővel való regében elegicus módon adja jelét a jövőbe látásnak, önuralommal bír resignálni a történelmi fejlődéssel szemben.

Büvös erejének *phaisikai nyilvánulásai*: azon testi nagyság és hatalom, melylyel óriási várműveket alkot, országokat leigáz, mesés kincseket összehalmoz s azokat halála után is őrizteti. Mindezekhez azonban *büvös lények, állatok és eszközök* is állanak szolgálatára, mint pl. a szerencsen óriásoknál a *fekete törpék* s a többieknél a kincsörzö büvös állatok; ilyen továbbá az *aranyszörű ökör*; a *tátos ló*, melyen, mint országló szokta bírodalmát bentazni; a *rézbuzogány*, mely félelmes küzelgésének előhírnöke; a *büvös kard*, mely Mirkó királyfi, Mezei vitéz és Kutyafejű e runaszerű varázsparancsára: »*kard ki hüvelyből*« magára verekszik a levegőben ellenfele fegyveré-

vel, mindkettőjük feje fölött, oly erővel, hogy cseng belé a hely s úgy szórja a szikrát, hogy tűz borítja el körülöttök a földet; végre a bűvös karddal együtt a kastély *hetedik pinczéjében* a pecsételetlen *hordóban tartott erő*. Ezt a hősének eláruló óriás leány *erős bor*-nak nevezi, melyből a királyfinak egy *ezüst palaczkot* (kulacs) kell megtöltenie, s azt dugasz nélkül a nyakába akasztván, mikor ereje hanyatlik, abba a kis ujját bele-mártania s olykor innia is belőle. Minden csepp, mindkét esetben, *ötezer ember erejét* kölcsönzi neki. Mirkó e bűverő birtokában győzi le a félelmes óriást, kinek kulacsa a nagy úton már bizonyosan kiürült volt.

A görgényi vár óriásairól szóló rege szerint az óriás királyt a közönséges *golyó nem járja*; hanem egy olyan ember, a ki anyjának *hetedik fia* s mind a hat testvére élt, az új hold feltetszésekor tiszta búza szalmatüzénél öntött golyóval lövi le, mire a vezér nélkül maradt óriások kirontván, a magyarhoni sikságra huzódnak lakni. (Kövár: Erd. É. E. 180.) E regében a fegyvernemet egy későbbi kor felcserélte ugyan, de benne mégis fölismerhető az a lényeges vonás, mit összes hagyományaink tanusítanak, hogy: az óriás *bűvös fegyver nélkül nem ejthető el*.

Bűvös átalakulásáról és csodadolgairól is van emlékezés gyűjteményem egy népmeséjében. E szerint hősünk egy *rozsdás lakattal* bír, melyből parancsára mindig két óriás áll elő s most *arany köntöst*, majd *arany sarkon forgó várat* varázsolnak elő s ezeket dióhéjba zárva adják át uroknak; majd ezt, a szegény ifjút, *rézöltözetbe* öltöztetik s *réz paripára* ültetik, hogy a királynál illően jelenhessék meg ebédre; rongyos kunyhóból 11 órakor fényes palotát varázsolnak, melyben 12 órakor gazdag asztalhoz ül az ebédre hívott királyi család; urokat, királyleány feleségével és aranyvárával együtt a *tűzes tengeren* átszállítják, mely műtét *repülésre* képesítő varázsszort tételez fel. Ily értelemben veendő az óriások repülése Kövárnál (Erdély É. E. 180.) és Orbán B-nál is. (Székf. III. 94.)

Kipusztulásuk a földszinéről részint a hősökkel való küzdelem eredménye, részint pedig a történelmi korszak a nyakukra nő. Ők elaggnak, az emberek elszaporodnak s ama régi

sejtelem megvalósulásának tudatában, hogy ezek következnek nyomukba, resignálva hagyják oda váraikat s elvonulnak a hitrege világából. Kincseiket azonban hol a vár kútjába temetik, hol a hely belsejébe, a vár alá épített nagy pinczékbe rejtik. A kincsvágytól nyugtalanított emberek azóta folytonosan ássák, fúrják e helyeket és segítik a romboló időt a várnymok megsemmisítésében.

E *kincsek* leltározva is vannak az utókor phantáziájában. Ott van pl. a száraz-ajtai Várhegy kútjában az *ezüst eke* és *aranyökör* s pinczéjében az *ezüstváliba* folyó *aranycsepegés*; Hereczvára pinczéiben a szerezsenóriások *fekete hordóba* felhalmozott kincse, *fekete törpék ürize* alatt, kik ott vigan esznek, isznak és tánczolnak; a kézdi sz.-léleki vár pinczéjében a *rézagár* által őrzött kincs; a kis-borosnyói Várbércz kútjában és pinczéjében az óriáskirály nagy *aranyharangjai* és kincsei, két *fekete kecske* által őrizve; Angyalos mellett a Bábolna ár-kában Bábolna király *arany napja* és *arany báránya*, két *fekete agár* és egy felszerszámozott *fejér mén* által őrizve; a bikfalvi Csigavár mellett az óriások kútjában az *aranylánczon* függő *aranyveder*; az alsó-rákosi Tepej belsejében az *aranygyapjas berbécs*ek stb.

A pinczék hol minden harmadik, hol minden hetedik évben nyílnak meg. Jártak is már azokban emberek, de hol egy, hol más vigyázatlanság miatt (pl. kincs-szomjoktól hajtvá másodszeris visszamentek s aztán a nagy vasajtó sarkukra csapódott) a kiindított kincset elveszítették, vagy ha kihozhatták is, a mint a szél ráfúj, most falevél, majd szén lett belőle. Máshol megint mélyen beástak már, de a föld belsejéből fel-törő zajra megrémültek s abba hagyták a munkát.

Van a kincskeresésről való hagyományokban egy igen feltűnő. Mig t. i. a benszülöttek sehogy sem bírnak a rejtett kincshez jutni, addig abból a *»magyarországiak«* (fordított patkóval vasalt lovaikon) sokat hordanak ki. E tűneményes monda jelentőségével nagyon fennakadnánk, ha helyen-helyen a magyarországiakat *»kivalókkal«* (külföldiekkel) nem hallanók felcserélni. Így valószínűleg azt jelenti, hogy hazai kincseinket, régiségeinket a külföldiek már ős idők óta hordják ki.

II. A tündérek.

A *tündér* szó és fogalom értelmezésével a magyar mythologia mestere oly behatóan foglalkozott, hogy én e helyen egészen fölösleges munkát tennék, ha arra részletesen kiterjeszkedném. Hogy azonban adalékaimnak kiindulás- és egyszersmind központja megjelölve legyen, ide iktatom annak lényegét: »Szavunk gyöki értelménél fogva a tünés = comparitio, apparitio jelentésével bírhat és a tündéri természet majd fel-, majd eltűnő jelenségét fejezné ki, a mi azután egyiránt magyarázható volna, nem csupán a tündéri tünékeny természetre, de a tündéri boldog aranykor múlta és eltűntére is...» (Ipolyi: M. Myth. 58.) S a *tün* gyök alá tartozó *tündöklés* egyszersmind a tündéri lény és kor szépségét és fényét jelenti.

Az a kor, mely a hitregék óriásainak és hőseinek nagyságával és csodadolgáival van tele, igen egyoldalú és rideg színezettel bírna a tündérek nélkül. Valamint a görög istenek élete és kora az istennők által lett költőileg oly igazzá és széppé; azonképen egészítik ki tündér-regéink az óriási kor nagyságát a széppel, hatalmát a boldogsággal. S mythosaink e kapcsolatban a legszebb szellemi alkotások.

A tündérek hitregéink rendszerében szintén azt az irtó töltik be, a mely isten és az ember között van. Ha az őskori férfiu erő és nagyság az utókor emlékezetében az »óriás« képzetét hagyta hátra: kellett, hogy a női szépség és kedélyi élet is megtalálja eszményi formáját a tündéri hitképzetben. De valamint az óriások eredetére nézve a logikai gondolkozást nem elégti ki az a népies felfogás, hogy azok *boszorkány szülöttei*; hanem keresnünk kellett az ős világnézet rendszerének kiépíthetése végett további összekötő nyomokat: épen úgy a tündéreknél óriásoktól való származását is, mit, hagyományaink mindenoldalú méltatása végett, az óriásoknál említettünk, csak egy mythos-történet-fejlődési fokozatnak tekintjük, honnan a továbbnyomozást megkísérleltünk szükséges.

A tündéri hitképzetben mindazon nagyság és hatalom feltalálható, a mi az óriásokban. Csakhogy míg ezek annak gyakorlására tulnyomóan physikai erőt alkalmaznak, addig

amazoknak a belső és külső szépség és örök ifjúság ígérete számos bűvszerek állanak szolgálatára. Az az átmenet is, melyet az óriásokról egy felsőbb lényhez, az *úr*-hoz, az *óriáskirály* képzeté sejtet, hasonlóan megvan a tündéreknél a sokszorosan említett *tündérkirálynőben*. S ha már a párhúzzammal itt fél úton megállani nem akarunk, nem szabad visszaretennünk egy *istennői* képzettől, melyhez a tündérek ép úgy vezetnek, mint az *úr*-hoz az óriások. S hogy ez az elmélet ne látszassék önkényűnek, sietek bemutatni a székely néphagyomány *istennőjét*: **Furuzsínát**.

Az altorjai Büdös nevű kénbarlangtól délre, Háromszék belsejébe leereszkedő Bodoki havas keleti lábánál, K.-Vásárhelytől nyugatra, a Papok hegye mögé rejtve fekszik az ősrégi *Ikafalva*, melyen a Furas pataka foly keresztül. A rege szerint e falu népét a honfoglalás idejében egy hős vezette, a ki harczeit *Furuzsina istennő* nevében lelkesítette. A hős az ütközetben elesett, de kiomló véréből egy forrás fakadt, mely mellé a harcosok falut építvén, a patakot az istennő nevére nevezték. Vízét ma is kútakba fogják fel s e *vérvíz* ivása oly erőt ad az ikafalviaknak, hogy azok e tekintetben egész hírnévvel bírnak, úgy annyira, hogy ha egy idevaló legény vitéztetteiről van szó, azt rendesen e közmondással zárják be: »nem csoda, mert Furas vizén nőtt fel.« (Orbán: Székf. III. 93. 94.)

Az istennő neve (hol Fruzina, hol — székelyes hangtoldással — Furuzsina alakban) ma is ismeretes a székelyföldön, hol egy hirtelenkedő, szeles, mindenhez érteni akaró leány gyakran kapja azt gúnynévül. Hogy a *furcsa* és *fura* szóalak, és pajkosságot, bohózkodást jelentő fogalom mennyiben volna istennőnk nevével kapcsolatba hozható: annak fejtegetésébe becsátkozni nem akarok, de fölemlíteni nem tartottam fölöslegesnek.

A tündérek e szerint egy, az embertől igen messze álló istennő utódai, kiket ez hagyományaink korszakában tündérkirálynő által kormányoz. E királynő fellegrát az óriások építik. A tündérkirálynő és óriás király alattvalói aztán, mint ugyanama kor és birodalom lakói, felismervén egymásban a családi élet tényezőit, hegyeinket és völgyeinket benépesítik a boldoglét tündéreiével, kiknek az *űshit mythosai*ban nyilvántaló

rendeltetése az, hogy nemtői, védszellemei legyenek az embert képviselő hősöknek, s ez úton a földi boldogságnak.

Rendesen — mint mesehőseink és a királyleányok, a kik szintén egy későbbi korszak tündéreképp tekintendők — trilogiában jelennek meg, s a legkiválóbb tulajdonságok, a trilogiák természete szerint, a harmadikban, vagyis a legifjabbikban összpontosulnak. Nem ismeretlen azonban az egyes- és kettesével való szereplés is. Az első legkiválóbb példa Tündér Erzsébet, a másodikra Kutyafejű óriáskirály leánya, a ki Mirkó királyfinak nyújtja kezét, a harmadikra pedig Firtos és Tartod, mint a jó és rossz tündérek úrnői.

Lényöknék és bűvös hatalmuknak sok lényeges vonását nyújtja a »Vadrózsák« Tündér Erzsébet-je, »Szép Palkó«-ja, »Rózsza Vitéze« és »Mirkó királyfi«-ja s gyűjteményem »Tündér Iloná«-ja stb. Az első mesében egy óriás egy vándor fiú kőt fiává fogad, gondosan neveli, s meg is házassítja, élettársul szerezhén számára hősnőket. Az egyes epizódokból a tündér jellemzéséül a következő részletek szolgálnak: nagy *rengeteg közepette egy szép térség, abban egy nagy fehér tó* (Tündér I-nál *selyem rét és tejtó*) van, hová minden álló dőlben három galamb jelenik meg, s *fejükön átbukván*, három tündér-leány lesz, olyan szépek, hogy a napra lehet nézni, de azokra nem. A ki fürdőzésök alatt valamelyiknek a *ruhájával* úgy tud elfutni, hogy *vissza nem néz*, az az ő felesége lesz. De a tündér próbára teszi ám hőse állhatatosságát. Utána fut, s ilyen szókkal csábítja visszánézésre: »Megájj szívem szép szerelme! né: milyen szép fehér bőröm, milyen szép fehér csicsöm van! én a tiéd, te az enyim!« Ha erre az illető visszánéz, a zsákmány helyett egy arculütést viszen haza. Hősünket e szégyen kétszer éri, de harmadszor is szerencsét próbál, s ekkor a legifjabb tündér (Erzsébet) csakugyan lépen akad. Hatlovas hintóban jelenik meg vőlegényénél, s itt »azt poroncsózza a hintónak, meg a lovaknak, hogy tüsténtűsön ott lögyenek, a hommát jöttek. Eczezőrre el is tűntek.« A lakodalmon a tündér csodálatos szépen tánczol, s midőn ezért bámulva dicsérik, azt mondja: mennyivel szebben tánczolnék, ha fölvehetném vőlegényem zsebéből azon ruhámat, melyet ő a tópartról elrabolt, s az óriás egy dióhéjba zárt! Nosza rajta! körülfogják a vőlegényt, álomborral

elaltatják, s kiveszik zsebéből a *bűvös ruhát*. A menyasszony felölti, átbukik fején, s mint szép fehér galamb repül ki a nyitott ablakon. Mielőtt azonban tovaszállna, a mélyen alvó férjet kihozatja, s egy *csepp könnyet* ejtven annak arcára, fölébreszti s megjelöli a helyet, a hol ő ismét feltalálható lesz. Hősünk sok viszontagság után odaér. Minthogy pedig ez idő alatt már egészen megöszült, a tündér *ifjító fűből ifjító vízzel* készített fürdőben megfürösztí, s ő erre ismét »ojan éfiu lösz, hogy szászszó különb, min mikor előbb éfiu vót.« S ekkor a még mindig »fiatal szép leánkával« harmadszor is lakodalmat tartván, hat ló és hintó viszi őket az óriáshoz lakni.

A »Szép Palkó«-ban szereplő királyi család, minden ismertető jegyek szerint, tündér királyi családnak tekintendő. Itt az apa, anya s három leányuk mindenike bűverővel bír; az anya s legifjabb leánya a legnagyobb mértékben. A szolgálathoz állott hős gyöngéd viszonyba lép a leánynyal, mit a szülők megsejtve, Palkót emberfeletti vállalatokra kényszerítik, hogy ő megsemmisüljön. A legutolsó próba: őt szilaj lónak a meglovaglása. A legnehezebb feladat, mert ezek a család *átváltott* tagjai. De mint a többi esetben, úgy most is segít rajta a bűvös kis tündér. A *lőszelidítő bűvszerek*: egy vasrúd és rézkantár. S az utolsó pejesikó (maga a legifjabb tündér) villámsebesen száguld tova kedvesével. Az anya háromszor küldi utánok a királyt *sas képében*, melynek szájából a láng első útjában hét, másodikban tizen négy ölnyre szakad, a harmadikban pedig az *egész madár lángba borúl*. Negyedszer maga az anya indul utánok *sólyom képében*, a láng hetvenhét singre szakadva szájából. Mindannyiszor beérik a menekülőket, de a leány mindig *előre fölismeri* üldözőit, s *fejükön átbukván*, most magát *kőles-vetéssé*, Palkót *kőles pásztorrá*, majd magát *báránygyá*, P-öt *pásztorrá*, — harmadszor magát *kápolnává*, P-öt *remetévé*, — negyedszer magát *tejtóvá*, s P-öt *aranyréczévé* változtatva, mindannyiszor kijátszodja őket. S bár anyja mindig fölismeri a csinyt s végül boszujában a *feledés átkával* ideiglenesen el is választja őket egymástól, végre mégis czéljokat érik és boldogok lesznek. Az éltet tündér bűvereje, bár, úgy látszik, hajdan nagy lehetett, nem mérkőzhetik az ifjú tündérével

Tündér Ilona atyja *átfa* egy nagy folyón, s arra *aranyhíd* kerekedik. Ő maga szíju-korbúcsával egy *rozsdás késvillára* üt, melyből *aranyszörű paripa* lesz s hőse, a királyfi, azon megy Olaszországba. Mikor őket üldözik, Ilona egyet a padlóra, egyet az üszögfarkára, s egyet az ajtó sarkára *pöklik*, s ezek a bezárt ajtón át helyette beszélgetvén a követekkel, az alatt ők messze haladnak. Atyját akkora *tarka sas* képében küldik utánok, hogy egyik szárnya pereme az eget, a másik a földet éri. Útközben mind az ismétlődik, a mit Erzsébetnél láttunk, azon különbséggel, hogy anyja mint *bival kiüssza az egész tót*, a melybe ők mint rézcék menekültek; de ők ekkor *férgekké változnak*, s az iszapban őket keresgélő asszony nem találva meg, a feledés átkát szórja leányára.

Az *üldözők* is mindig *átbuknak* fejükön s visszanyerik emberi alakjokat.

A tündéri átalakulás és bűvszerek újabb neveit mutatja föl »Rózsa vitéz«. Itt a királyleány, kinek atyját az óriások megölték, s a *hetedik havasban* lévő kastélyát és országát elfoglalták, egy »kuruzsos dajkájának segítségével« *kigyóvá változik* s esküt tesz, hogy mindaddig *kigyóbőrben marad*, míg atyja gyilkosain boszút nem állott. Az ugyanazon hét óriással küzdő trilogia legifjabb hőseit, Rózsa vitézt is összeaprítják az óriások. Ekkor a bokorból előmász a *szép leányfejű kigyó* s össze-szedvén és összerakván R. testének minden darabját, *forrasztó fűvel* megkenegeti, egy közel való forrásból *élőhaló vizet* hoz, azzal meglocsolja s R. erre talpra szökvén, hát most hétszerte szebb s erősebb, mint azelőtt volt. »Akkor a leányfejű kégyó es a kégyóbőrből hónyajig kimaratt.« Más reggel az ismét összeaprított rózsát újból életre hozván, »ő maga övig bútt ki a kégyóbőrből.« Harmadszor is ismétlődik a csoda, s a leány »a kégyóbőrből egészen kikerekedik.« Hogy ennek a vége házasság lett, mondanom sem kell. De hogy aztán Rózsa is bátyjait ugyanazon módon feltámasztja, ebből az tűnik ki, hogy a *tündéri bűvszerek titka általok másra is átruházható*. Különben is tudva van, hogy a hősök mindig ily bűvszerek birtokába jutása által érik el céljokat.

A bűvszerek közé tartozik az *arany vessző* is, melylyel »Kutyafejű« leánya a saját fekete szeméinek büvölő tekinteté-

vel köbálványnya változtatott hőst és lovát ilyképen hozta életre: »kerü'ni kezdte a köbálvánt, veregetni kezdte az ódalát az aranyvesszővő, s hát csak pattogni kezd le rólla a kő, s eczező Mirko kiráji lovasból égyütt elevenön áll elé belőle.«

Midőn pedig a tündér Mirkónak kezét nyújtja s ennek országába akarnak költözni, hogy az ottan fel nem található *hatemeletes gyémánt-kastélyt* is magokkal vihessék: a tündér »elévőtt egy *gyémánt-vesszőt*, a gyémánt kastéjt kerüni kezdte, s ütogetni ódalba a gyémánt vesszővő, hát a kastéj csak húzódni kezd eszsze, s addig húzódott kússebbre, a míg akkora lött, mind egy katona faköpenyeg, akkó béugrott a kússaszson a közepibe, s az egész eszsze húzódott egy arany aímává, a gyémánt vessző pedig mellette maratt.« Mirkó mindkettőt hazavivén, otthon azon módon felépítette a kastélyt, s annak *gyémánt-garadicsain* felvezetvén apját és Mezei vitézt, benn a »szép kiráji kússaszson« fogadta őket, *parancsolt* az ebéllő asztalának, s ez *magától megterült*, rajta drága ételök és italok *jelentek meg* s az összegyűlt vendégek vigan lakomáztak.

Mindezekből határozottan lehet megállapítani a tündéri hitképzet egyik fő attributumául a **büverőt**. A mi nemcsak igéző szépségökben, örök ifjúságukban, röpke táncaikban és bájos dalaikban, hanem bizonyos **mozdulataik**-ban és **bűvszereik**-ben is rejlik. Az elsőik közül legfeltűnőbb a *fejűken való átbukás*, mely műtét mindig a már ismert csodaszerű átalakulásokat vezeti be. A tündéri alak visszanyerését hasonlóan ilyen mozgás előzi meg. Sőt az átbuktatás által másra, pl. az üldözött hősré is kiterjeszthető annak bűvös hatása. A mozgás által való büvöléshez tartozik még a bűvös vesszővel *érintgetés*, az illető személynek vagy tárgynak *körüljárása* közben. A **bűvszerek** közé tartozik: a szépítő tejtő, a ruha, köny, nyál-igéző tekintet, parancs, ifjító fű, ifjító víz, forrasztó fű, élőhaló víz, vasrúd, rézkantár, szíju, arany- és gyémántvessző, réz- és aranyostor, melyek csattanására sárkányok, ördögök jelennek meg; varázspálcza (Tarkónél), feledés-átka, álombor és magától megterülő asztal. Kutyafejű leánya *tátos lovon* jár. Hyeneket kell feltételeznünk Tündér E.-nél s a tündérkirálynéknál általában. Rapsonné villámsebes hajtása közönséges lovakkal el nem képzelhető. Rendelkezésekre álló **bűvös állatok**: a macska

és a kakas, mely utóbbi azonban időt jelző hangjával sokszor végzetes hatást gyakorol az önfeledt tündérekre. Rapsonné tündérkirálynőnek még az *ördög* is tesz szolgálatot.

A tündérek **varázsigéi**: »Én a tiéd, te az enyim!« »Ott legyetek, a honnan jöttetek!« »Köd előttem, füst utánam!« »Hip-hop! ott legyek, a hol akarok.« »Hip-hop! azt sem tudják: honnan jöttem, azt se tudják: hova megyek, járjak ott, hol gondolom!« Ez utóbbira hőüket is megtanítják. (Tündér I.)

A tündérek komoly házi foglalkozásából, míg egyedül a *hím-varrásról* szólnak hagyományaink: addig **kedvencz időtöltéseiket**: a fürdést, lakomát, éneket, pajzán tánczot és szerelmi kalandokat bőven emlegetik. Tánczolnak hegyenvölgyön. Éjjeli tánczaikban lépteik nyomán virágok nyílnak. Ha ilyenkor valaki feléjük közelít, korlátlan jó kedvökben azt is megtánczoltatják.

Borza-vápa barlangjába egyszer egy pásztort behívtak s ott három napig énekeltek, muzsikáltak neki, tánczoltak, enyelegtek körülte s kártyázni kezdvén, egy nagy kalap arannyal bocsáták el. Makkfalva várhegyéről éjelenként most is lezeng a tündérek éneke, midőn zeneszó mellett a vár falait körül tánczoltatják. Szerelmökkel tartózkodók, de ha egyszer választottak, híven és határtalanul szeretnek. Példa erre Kutyafejű leánya, a ki atyja varázsszerét hősenek elárulja, csak-hogy az élethalál-küzdelemben ez legyen a győztes. A zsögdői (Csik m.) Kisvártető szép és ifjú úrnője addig vár a sziklafokon a harczba ment férjnek megjötte, míg epedő bánatában elhervad. Lábnyma a sziklába mélyedve ma is látható. A Bereczk melletti vár óriásának tündér-leánya a vár alatt pásztormezben furulyáló hősbé szeret, de gögös atyja egy, most is a patakban heverő szikladarabbal zúzza szét a pásztort. Leánya erre megszökven atyja várából, az Ojtoz közelében épít magának várat (Leányvár), hol szerelmese után epekedve, életét a búbánat emésztí fel. Firtos várához is fűződik egy hasonló szép rege. Az itt lakó tündér szerelmes egy lovagba, de atyja tiltván a viszonyt, éjjelenként találkoznak a vár kertjében. A szelíd hold fényénél épen szerelmesére vár a tündér s a meredek szirten érkezőnek kezét nyújtja, hogy őt felsegélje. Ekkor a hő lova elsiklik s ők egymás karjában a mélységbe zuhanva, a

halálban örökre egyesülnek. A ló pedig fennakad a hegyoldalon s kősziklává változik. »Firtos lova« ez alakban ma is látható. A tiltott szerelem áldozata Irma tündér is, a Rapsonné leánya, a ki anyja várának magas szirtormáról zuhan Zelemirrel együtt a mélységbe, hol Rapsomé feltalálva őket, neki is szíve reped meg s ott temettetik el mindhárman a szirt alá, melyet *Zelemir toronyának* nevez a hagyomány. (Dózsa D. »Zandirhám.«)

Ugyancsak Firtos déli csúcsán van egy sziklacsoport: *Tündér Ilona kocsija*, melyen a várban lakó tündérek kocsi-káznál jártak holdvilágos éjeken. Egyszer azonban igen belémerülvén e multságba, későre tértek haza: a kakas megszólalt s a kocsi kővé változott.

Az örökiifjú tündéri lény egy tökéletes harmóniája a *belső és külső szépségnek*. Testi bájait a hagyományok így esetelik: redős fehér ruhára hosszan aláomló arany-hajfűrtök; nyulánk karsu termeten lihegő hókebel; dalolásra nyilni kész ajkak; örömtől sugárzó kék szemek. Egy annyira eszményi lény, hogy a népdal így szól róla:

»Tündér is vagy, mert nem látlak,

Ha látnálak, megfognálak.« (Vadrózsák: 245.)

S e tejtóban fürdő habléányok, gyors repülésre csattogó szárnyat öltő fejér galambok, könnyű tánczra szökellő légi tünemények s a hold ezüst fényénél ábrándos szerelemre olvadó szűzek élénk, víg kedélye, tiszta lélekjósága előtt az élet egyedüli czélja: a boldogság. Minden emberfölötti erőt, a melylyel rendelkeznek, minden bűvszert, a mely hatalmukban áll: ez egyetlen czélra érvényesítenek. Ezért koruk a boldog aranykorszak!

A tündérek lakása, épen mint az óriásoké, magas hegy-csúcsokon emelt erős vár, melyet vagy magok építenek, vagy az óriásoktól örökölnék. — továbbá hatemeletes arany- vagy gyémánt-kastély. Ezek egyikéről, a mely *északra* fekszik, már megemlékeztünk. Másikok »*Fekete gyász-országá*«-ban van, *Johara városában*, oly meszszi, hogy míg a hő odaér, három rendbéli hároméves csikó vénül meg és dől ki alóla, s ő maga is megöszül. Végül egy *sánta horokáj* (harkály) veszi a hátára s hosszú útjokban egy olyan magas hegytetőhöz jutnak, a mely

az égig ér. Itt egy lyukon átlopózva, táru fel előttök a város, hol a palotában »aranyos kamapén« ül Tündér E. Argylust is ilyen formán vezeti egy sánta tündér Ilonájához. Az aranykastély, vagy a vár kertjében levő arany kertiláz rendesen sarkonforgó épület.

A várlakok közül mintegy huszonhármat sorolhatok föl, a mint következnek: a bodoki Leánykavár; Venetárné vára Bereczk mellett; a k.-ajtai Várhegy; a torjai Bálványos-vár; az Őltsem mellett Leánykavár; Súlyomkő Tuszád mellett; Leánykavár az Ojtoz mellett; a kovásznai Várhegy (Tündér I. laka); az Úz völgyén levő Bükkös; a csik-szentdomokosi Vársarka (Tündér Ilona vára); Tarkő rézvára; a csik-szt.-miklósi Vároldal (Hiripné vára); a Sárpaták és Görgény melletti Leányvár; Maka-vára Makkfalván; Leánymező Erdő-Szt.-Györgyön; a mikházi vár (Tündér Ilona laka); a köszvényes-remetei Várhegy (Tündér Ilona leányának vára); Makkfalva Várhegyese; Tündér I. vára a kebeleí tetőn; Firtos és Tartod vára; Kadács vára, melybe a tündérek az óriások kihalásával költöznek és Rapsonné vára Parajd közelében stb. Ez utóbbinak vára építéséhez, a magas és szédítően meredek szikla-csúcsra az anyagot egy bővös macska és kakas hordotta fel. A várhoz vezető utat pedig az ördög építé egy hegy aranyért és egy völgy ezüstért, mely munkadíját, midőn éveken át követelné, a szellemes tündér összefogott ujjain egy arany, tenyerében egy ezüst pénzdarabot nyújtta neki, mondván: itt van a hegy-arany és a völgy-ezüst. Erre a rászédett ördög boszújában összerongálta az utat, melynek nyomai azonban a görgényi havasokig vonúlva fel, Rapsonné útja néven ma is láthatók. Ez egy szikladarabokból felhalmozott töltés, mintegy két ölnyi alapon s helyenkint több láb magassággal. E rege az útépitésről a köszvényes-remetei Várhegygel is kapcsolatba hozatik; de itt a hegy-aranyat és völgy-ezüstöt már Tündér Ilona leánya adja. A parajdi Söhegytől egészen Mikházáig szintén vonul egy ilyen töltés, s ezt is Rapsonné útjának, majd Óriások árknak nevezik. Ilyen út még a rikai Kakas-borozdához hasonló azon földtöltés, mely Gagy és Kőrispatak határán át, *szépasszonyok útja, tündérek útja* néven Firtos felé vonul fel. Ugyanígy néven Énlaka és Firtos között egy másik nagy

szabását töltés, déli oldalán mély sánczezal. A háromszéki Szépmező alatt a tündéreknek *aranyhidja* van elsüllyedve. Tordátfalva határán emelkedik az *Ebédő-Mál* nevű hegyesűcs, hol a Firtosból Kadács várába járó tündérek szoktak volt ebédelni.

Lakásaikül itt-ott *barlangokat* is említenek. Ilyenek a *Budevár* sziklaoldalaiban levő üregek; *Borza-vápa* barlangja a Rapsonné vára közelében és az *almási barlang*. A Nemerének ide is átesapó hideg szele e barlang tündérének fázását jelentette. Az egy alkalommal e vidéken dühöngő pestis szintén ebből eredt, mire a nép ingeket helyezvén a barlang szájához, a járvány megszűnt. (Kövári: Erd. F. . . R. 117. 8.)

A várlakokban a tündéreknek szép virágos kertje volt, s ennek közepén sarkon forgó arany kertiláz. Virágaik öntözésére — holdvilágos éjeken — eltűnésök után is sokáig jártak vissza a tündérek. A Rapsonné vára romjai közt nyiló pünkösdi rózsát a nép ma is Rapsonné rózsájának nevezi.

A tündérek is szervezett **társadalmi életet** éltek. Királynőjükről több helyt van emlékezés. Olyanokál névszerint Rapsonné és Tündér Ilona van megnevezve. S hogy ez utóbbinak 4—5 várat is szentel a hagyomány, ebből arra következtethetünk, hogy ő a legnépszerűbb volt mindannyiok között. A királynők kíséretét rendesen tündér udvarhölgyek képezik, a kik valamely szomszéd várban laknak, mint pl. Rapsonné tündérei a Borza-vápa barlangban. *Családi életük*ről is van tudomásunk. *Férjök* óriás vagy hős. Gyermekeik tündérleányok. Tarkő, Firtos, Rapsonné és Tündér Ilona mind részesültek e családi örömeikben. A kik azonban szerelmüket közönséges halandókra pazarolták, mindnyájan gyászos véget értek. A tündéri gondtalan örök ifjú lét különben magára is oly bő forrása a boldogságnak, hogy ott a házasság nélkülözése nem jár önmegtagadással, s ennél fogva a tündérek nem is épen könnyen bírhatók rá e lépésre. Példa erre Tündér Erzsébet. Az ő életök ama természetfölötti állapot, melyben a boldogságot még a halál sem zavarja meg; mert e lények nem halnak meg, csak eltűnnek, — ellentétül az óriásokhoz, kiknek örökös küzdelme és harca szabályszerűen vezet a megsemmisüléshez.

A föld színéről való eltűnésök után még napjainkban is tovább élnek egykori váraik alatt amaz üregekben, hová mesés

kincseiket rejtették el. *Zeta* elsüllyedt várának föld alatti vasajtói minden hetedik évben megnyílván, egy ember bement oda s a vár két szép tündérét ekkép szólította meg: »Meddig vártok még itt hűgoeskáim?« Mire azok így feleltek: »Addig, míg a tehenek meleg tejet adnak.« (Orbán: Székelyf. I. 67.) Tehát örökké élnek, de örökre távol az emberektől. *Füldalatti lakai* nem kevesebb fényesek, tündöklők, mint a melyek egykor szikla-csúcsainkat ékítették. A firtosi pl. egy arany-oszlopos palota, a tartodi és Rapsonné fényes palotáját aranylánczon függő, emberlő nagyságú, három gyémántgolyó világítja. Az utóbbiban felhalmozott kincsek: roppant aranyrudak, kárbunkulus szemű arany oroszlánok, aranykotló fiaival és nagy aranyhordók, telve aranypénzzel. A kovásznai vár alatt Tündér I. kincseit zárja magába egy pincze, melynek ajtaján egy bűvös kakas áll őrt. Ez minden hét évben csak egyszer alszik el, s a ki ez időpontot eltalálná, a pincze falairól elég gyémántvirágot hozhatna ki. A sámsondi (Marossz.) Pogányvár kincseit őrző tündérek holdvilágos éjeken ma is lejárnak fürödözni a tóba. Az óriásoknak tulajdonított várlakok alatt rejlő kincseket is igen sok helyt a tündérek őrzik, s már e körülmény is, mint amazok utódait, örököseit tánteti fel őket; másfelől azonban a halmazkincsek hitregei varázs-természetére is utal, mely mintegy fogva tartja mindazon lényeket, melyekben van valami az emberből.

A kincskeresési kísérletek eredményéről már szóltam az óriásoknál. A szemlélődésre utalt egyes pásztortíúk látományai (visio) csak azt bizonyítják, hogy a tündérekkel együtt visszahozhatatlanul eltűnt az a *boldog aranykorszak*, a melyben csak gyönyörködni és élvezni kellett.

A már névszerint ismeretes tündérek mellett meg kell még neveznem a Dózsa D. által megénekelt hegyi tündérkirálynőt *Tarkót* (Tarkó hegye Csik-Gyergyó közt, honnan Erdély két főfolyója ered), két iker leányával az Ólt és Marossal, kiket anyjuk a *varázs-pálczával* megérintvén, vízi tündérekké lesznek s az elemek rendezésekor Feketetengerré vált atyjoknak felkeresésére indulnak; továbbá *Mikát*, a tábori tündért, a ki atyjával Kadicsával, Attila hunjainak maradványát mai székelyökre vezérelte. (Orbán: Székf. II. 141.)

Az emberi természet dualismusa a tündéri lényekben is nyilvánul. Csakhogy a jó és rossznak szelleme, az őskori eszmekörhöz híven, külön személyesítőkből jelenik meg, s így mythos-történeti hagyományaink jó és rossz tündérekről szólnak. Legteljesebb tündéri hitregénk e nemből a Firtos és Tartódról való, melynek feldolgozása már Ipolyinál ismeretes. Véneturné, ez istent fitymáló rossz tündérnek, vára (Bereczk m.) elsüllyed, ő maga pedig *kővé* változik. (Kővári: Tört. R. 122.) Az énlaki várban lakott *Jenőné* egyszer kikocsikázván, kocsisa hazatérőben így szólt: »Ha isten megsegít, mindjárt otthon leszünk«, mire úrnője dölyfösen válaszolt: »Már akár segít, akár nem, úgy is hazaérünk.« S e pillanatban *kocsijával együtt kővé változott*. A nép e sziklát *Jenőné kocsijának* nevezi, s tovább egy helyet *Jenőné kertjének*. A Csik-Somlyó melletti *Sóvár* úrnője vasárnapi szövés közben istent a fennebbi módon káromolván, szövőszékével együtt kővé változott. A *kő-osztováta* ma is látható ott. A sz.-keresztúri *Katustava* egy elsüllyedt házát rejt mélyében, az ünnepnapon mosó asszonyokkal együtt. A gyermekek az ingovány szélére gyűlve mondogatják ma is: »Bogy-bogy Katalina! Bogy-bogy Katalina! Szombaton szapulunk, vasárnap kimossuk!« Erre a víz régebben úgy felütötte magát, hogy az apró népség úgy rebent szét, mintha Katalina maga kergetné őket. Majd ismét követ vettek s azt a tóba dobva ismétlődött az egész jelenet.

E tórol idős emberek azt mondják, hogy gyermekkorukban 5—6 öl átmérőjű volt, s vize bogyburékolása 2—3 lábnyira emelkedett föl. Ma átmérője nem több egy pár lábnál, s vizének gyöngyözése is abban az arányban csökkent. Nevét azonban a róla nevezett határrész (Katustava-dűlő) sokáig fenn fogja tartani.

E négy utolsó rege eredetét ősainknak a keresztény vallással szemben folytatott küzdelmére vihetjük vissza. A tisztán pogánykori emlékek még az óriásokat sem állítják szembe istennel, annál kevesebb a tündéreket. A tündéri mythos e hanyatlása tehát épen a keresztény hitbuzgalom okozati következménye.

A kereszténységnek a mohamedánizmussal való összeköze pedig a *leányrabló tündérekkel* gazdagította mytho-

logiánkat. Ilyen volt a gyergyó-sz.-miklósi Vároldalon lakozó Hiripné. Ez a várfokon koszorúval szokta várni két fiát, a kik alant, az általok elrablott szépek kedveseit vagdalták le; míg végre két *gyászos levente* őket megsemmisítvén, anyjok a kezében tartott koszorúval együtt hervad el. Itt önkénytelenül a keresztes háborúkra kell gondolnunk. Az Úz völgyén fekvő Bükkösön is honolt egy *leányrabló tündér*, a ki minden évben egy szép leányt rabolt el a Feketetengerről. Egyszer épen a tengeri tündérek királyának szerelmesét, a hullámok legszebb leányát ragadva magával, a király üldözőbe vette s vihar és zápor által lankasztott röptében a *kőkertnél* utólérvén, megragadta s egy sziklához sújtotta. Véréből egy gyógyhatású ásványos forrás fakad fel, melyet izéről »bűdös-szik«-nak neveznek. (Orbán: Székf. II. 56.)

Ez utóbbi és a Tarkó mythosa egyszersmind a vízi tündérek emlékét tartotta fenn, s arra utal, hogy a völgyekből és tengerekből felszálló gőzöket magas bérezeink, melyekről a Feketetengerig nyílik kilátás, mily bűvös erővel vonják magokhoz.

A mint már az eszményített tündéri hitképzet fölfelé egy istennő fogalmához vezet, s a mint általános összességben a tündérek a cosmologiailag rendezett s megnépesedett föld színéről elvonulva is tovább élnek: úgy a rossz tündérek különösen is hátrahagyták, a hitregei továbbhanyatlás képviselői-kép, utódaikat a *boszorkányokban*.

III. A boszorkányok.

A boszorkányozás a tündéreknél és óriásoknál is észlelt varázslásnak egy alsóbb neme. Ha a varázslást »magia« jelentéssel egyszerűen az értelem-ítélőszéke elé állítjuk, azzal igen röviden bánhatunk el, mint olyan gyakorlattal, a mely az embert a tudatlanság legalsó fokán mutatja be. De még ekkor is lehet bölcsészeti taglalásába ereszkedni. Az ember t.i. műveltségének teljes hiányában is gondolkozik s tényeivel bizonyítja ama sejtelmet, hogy vannak kivüle az övét felülmúló erők, melyeket hatalmába ejteni, czéljaira fordítani törekszik. S az a lelki mozzanat, hogy bizik a sikerben, már a külvilág fölötti ural-

mának kezdete. Bár belátásának hiányossága s eszközeinek öntudatlan, sokszor épen ellentétes felhasználásánál fogva tényleg még rabja annak. De a huzamos törekvés és tapasztalás idő folytán mégis eljuttatja arra az ismeretre, hogy a kül-erők egy része javára, másik ártalmára szolgál, vagy legalább is arra fordítható. S ekkor az okoknak hatása szerint való mérlegelése, becslése vevén kezdetét: a tisztelet és félelem rendresorra kijelöli a természetben a maga tárgyait. Ha az emberi lélek, hiányozván kedvező bel- és külök, megállapodik a függés ekkor érzett lépesőjén, a feticismus lesz vallásává s a magia állandó vallásos szertartássá, mint némely néger-fajok s más vadnépeknél. Ha pedig a létok vizsgálatában az érzékiség köréből feljebb emelkedhetik, akkor az istenimádáshoz a feticismus csak egy ideiglenes lépeső volt s ez utóbbinak jelvi gyakorlatai lassan-lassan abbahagyatnak, bár a tökéletesbült vallás szertartásaiba még huzamosan belevegyítnek egyes részleteket, hol a hagyományokhoz való ragaszkodás, hol a hanyatlási korszakokban magok a vallás papjai.

Ez volna a reánk lejtött varázslás kifejlésének és hanyatlásának elmélete.

Ipolyi szerint ennek vizsgálásában főfigyelmet a históriai momentum igényel. A varázslás t. i. a maga sokféle változataiban nem az ősvallás lényegének, tehát nem mythosnak, hanem az ősvallás-gyakorlat töredékeinek tekintendő, mely sokféle módosuláson menve át, összefüggését és értelmét teljesen elveszítette. Olyan mythos-történeti anyag ez, melynek vizsgálása közben mindig az ősvallási képzeteket, istenségeket, papokat, szertartásokat, szertartási eszközöket, azok neveit, tulajdonságait, tiszteletét stb. nyomozzuk. Tehát nem mai, hanem hajdani jelentéseért foglalkozunk azzal. Hogy azonban e sötétség némileg megvilágosítható legyen, ahhoz az adatoknak bőrsége szükséges.

Grimm I. megkülönbözteti a *csodát* a *varázstól* s azt *isteni*, azt *ördögi* műnek tekintvén, azt mondja, hogy csak az elesett, megvetett isteneknek tulajdonítottak varázslást. (II. 983.) *Simrock* ugyan nem osztja teljesen e felfogást, de abban mindketten egyetértenek, hogy a varázslás eredete az ősi szent foglalkozásokra vezethető vissza. (Handb. d. Deutsch. Myth. 538.)

Hogy a pogánykori istenuralom esodákban nyilvánult, azt minden mythologia tanítja. Az istenek és ember között álló lények, mint: félistenek vagy hősök, óriások, tündérek egyik oldalon, s az ördögök, boszorkányok, sárkányok, lidérczek s bűvös állatok a másik oldalon, mindnyájan abban különböznek az embertől és istenektől, hogy működési terük és képességük a kettő között határolódik. Az ember a rangfokozatban középen állván, s fölfelé úgy, mint lefelé, a legfőbbeknél ú. m. isteneknél és ördögöknél képviselve lévén, amott a papok és tátosok, itt a boszorkányok által: tehetségeinek mértéke s az elesett eszközök és szerek alkalmazása által olyan dolgok végbevételére minősül, a melyek emberfölötti erőből veszik eredetüket s a melyeknek értelme és jelentősége a tömeg előtt esodaszerű s csak mythologiai nyomozás és analogia útján deríthető fel. Hogy ez mennyiben sikerül, az attól függ, hogy valamely nép mythológiája elemei mennyire vannak már tisztába hozva, mennyire sikerül az egyes lánczszemeket, az okozati összefüggést minden irányban kapcsolatba hozni. S a varázslás vizsgálása erre a célra már tudományos jogosultsággal, sőt szükségességgel bír. Amaz álláspontra helyezkedve, hogy a varázslást, bűvölést az elesett istenek gyakorolták: ez is az óriások és tündérek követelt isteni eredetére vezet, miután ezek a bűvös erőnek, bűvszerének, varázshatalomnak kétségtelen birtokában és gyakorlásában voltak. Az, hogy elesések okát és mythosát nem ismerjük, ama föltevést még nem fosztja meg valószínűségű erejétől. Legfőlebb azt mutatja, hogy mythológiánk e korszaka — emlékek hiányában — nem volt kellőképen földeríthető. A varázslás ama felfogásának másik figyelemre méltó következménye pedig az, hogy annak egy *felsőbb és egy alsóbb nemét* kell megkülönböztetnünk. Az első az óriásoknál és tündéreknél láttuk; a másodikról most akarok szólni.

Ha a varázslás az isteni esodának hanyatlását, a magia ennek épen elfajulását képezi s ma a *kuruzslás* különféle fajaiban él tovább.

A népköltészetben kiválóan amaz, a népiéletben túlnyomóan emez nyilvánul. Az ős-vallásgyakorlat megismeréséhez elsőbrendű anyagül szolgál amaz, de hézagainak pótlására oszszor kell ide folyamodnunk. Például a tündéri varázslás

számos emlékei nagyon hiányosak *varázslásokban*, melyek a mai kuruzslást és boszorkányolást különösen érdekessé teszik. Azért ezek részletes tanulmányozása megérdemli a fáradságot. De itt nem könnyű dolog czélt érni, mert a még gyakorlatban levő mágiának titkait féltékenyen őrzi hol a félelem, hol az önzés. Én e téren szerzett gyűjteményemből némely jellemző részleteket a következő czímek alá csoportosítok: a) az *urusolás és válfajai*, b) a *boszorkányozás*.

a) **Az urusolás és válfajai.** Az elsőbrendű mágiakör központját, mintegy kútfejét az *urusolásban* keresem. Mióta ember és állat él a földön, az a testi szenvedéseknek, különféle betegségeknek örökké alá volt vetve s mintegy a természet által kényszerítve, hogy bajaira gyógyszerert keressen és alkalmazzon. E körülmény sok kísérletre és sok tapasztalásra vezette az embert, s kezdetben különösen az asszonyokat, a kik férjeik nomád és harezias foglalkozása közben, a házi gondokat csaknem magokra hordozták. Sebesült férjeik, beteg gyermekeik mind az ő ápolásuktól várták az enyhülést. A természetben feltalált szerekkel való kísérletek most kedvező, majd kedvezőtlen — s mindkét esetben esodaszerűnek látszó — hatása egyaránt gyarapította ama titkaikat, melyek által jót és rosszat művelni képesítve lettek. Ez alapon emberi hajlamaik és szenvedélyeik mértéke szerint állottak elő aztán az *urusolók* és a *kuruzsolók* minden faja. S minthogy az erre szolgáló bővebb tapasztalatok egy előhaladottabb életkort tételeznek fel: így lettek az egész mágia-kör típusaivá a *vénasszonyok*, *banyák*. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a férfiak teljesen ki lennének zárva innen.

Hogy e tárgyról behatóbban szólhassak, e célból figyelmet kiterjesztettem amaz emberi és állati betegségekre, a melyek a nép között ismeretesebbek. Természetesen fordul elő olyan betegség is, a melynek még nevet sem adott, annál kevesebbé bir arról ismerettel a nép. Az ilyenekről csak azt mondja: nagy betegség, nehéz betegség vagy nyavalya. Saját népies nevén nevezve, mintegy negyvenféle emberi betegségről van tudomásunk.

A betegségeket *keletkezésük alapján* két csoportba oszt-hatjuk, u. m. *természetes* és *babonás* okokból származtatott

betegségekre. Ez utóbbiak közé tartoznak pl. az örültség és annak tünetei (*megkísértett* v. *megcsalatott* beteg), a melyben a beteget a *gonosz szállotta meg*; a *holdkórosság*, a melyben a beteget a lidérczek vagy a fejéresszonyok ragadják el és tánczoltatják éjjelenként; az u. n. *nyavalyarontás* (phras) is a rossz szellem műve; némely *kelések* úgy származnak, ha az illető *lóheverésbe*, vagy *öntésbe* (folyadék v. magvak kuruzsos kiöntése) lépett; a csillagok megszámlálásából erednek a *sümölcsők* stb.

A *gyógykezeléshez* szintén természetes és babonás szereket használnak. Az elsők közé tartozik a leghatásosabbnak vallott s így legáltalánosabban alkalmazott *nagyfű-gyökér* (atropa belladonna), a *léstyan-gyökér* (ligusticum) és a *farkas gégevirág* (farkasalma, aristolochia clematitis), továbbá a *csalmatok* magva (bilind, hyosciamus), *kigyófű-gyökér* (ophioglossum), *halméregfű* (redőszírom, datura), *pokolvarfű* (chenopodium hybridum), *forrasztó levél* (sisymbrium sophia, bizonyosan azonos a mesék *forrasztó fű-vével*), *vérhulló-fű* (chelidonium majus), *hunyor* (helleborus), *egérfarkú fű* (achillea millefolium), *utifű* (plantago), *földibodza* gyümölcse (sambucus ebulus), *keseülapu* (lappa major), *lenmag*, különféle *fák hántsa*, s *virága*, *torma*, *paprika*, *bors*, *szér*, *szegfű*, *ánis*, *veres* és *fokhagyma* stb. a növényországból. Ezek a betegség természete szerint kenőcs-, fürdő- vagy bevevő orvosságot szolgáltatnak; utóbbit, ritka kivétellel, *mindent pálinkában vagy borban használva*. Az ásványországhoz ritkán folyamodnak urusaink egy kis *tömény*, *kalendárium-tinktúra*, *semmi*, *kátrány*, *puskapor*, *kén*, *eczet* és *hamuért*, melyekből leginkább kenőcs készül. Az állatország meg a *farkas húson*, a *tojáson*, *tyúk zúzána* a *burokján*, a *kutya feje* és a *sértés fekete trágyáján* s a *patkány szívé*n kívül alig szolgáltat egyéb gyógyszert. Ezek rendszeren beveendőek.

E szerek egy része veszélytelen ugyan magára tekintve, de ha a recipe így hangzik: 9 félszem szilvának mindenikében 9—9, tehát összesen 99 szem paprika-magot, — vagy: 9—9 szem borsót, szert és szegfűt összetörve egy félfertály pálinkában, vagy pedig ennek megfelelő fejeborsot vagy paprikát egy fertály borban igyál meg, mikor a váltóláz gyötörni kezd:

akkor e szerek drasztikus hatására alig lehet a váltóláz borzongatása nélkül gondolnunk. Hát ha még a mérges növények alkalmazását tekintjük! Például: egy kanálnyi belénd-magot forró vízbe téve, fejedre boríts egy abroszt s a párát szidd fel fájós fogadra. Vagy pedig: az örülnék adj be borban atropa belladonna és léstyan gyökér, fokhagyma és fekete sertés-trágya mixtum compositumot kilencz napon keresztül, mindennap megfürösztve hasonló szerekből készített fürdőben s minden fürdés után füstöld meg ugyanazon szerek füstjével! Nemde: mind meg annyi merénylet ez az emberi élet ellen?! S nemde: a tudomány magaslatait ködös, sötét völgyek környezik még, hová a világosság sugarai nehezen bírnak behatolni?! Annál nehezebben, mentől kevesbbé ismeretesek a sötétség rétegei. Ha sikerül egyszer e mélységből merített anyagkészletemet rendezni, hihetileg újabb tápot nyerend a népnevelés apostolainak buzgalma. De most menjünk tovább.

Az orvosok száma *urus* (urus-ember, urus-asszony) *tudós ember* vagy *tudós asszony* néven vidék-, sőt közönségenként is jelentékeny.

Egyik egy, másik más betegség kezelésében híres. És ez olyan keresetforrás, a mely néhol családi örökséget s így természetesen titkot is képez. Épen e titkolózás okoz sok nehézséget a népies gyógykezelés tanulmányozójának. Sőt hogy keresetök az eltanulás által veszélyeztetve annál kevesbbé legyen magát a dolog lényegét czeremoniális külsőbe öltöztetik. Például az oly nagy becsben tartott *nagyfű* gyökerének (atropa belladonna) már a beszerzése sem közönséges dolog. Csak az u. n. két szent György nap között lehet azt ásni, még pedig meztelenre vetkőzve s varázs-igék és szerek használatával. Jaj annak, a ki e nélkül hozzákezd, mert azt vagy az ördögök elviszik, vagy az erdő fái reászakadnak és agyonütik. Sikerült e titkok egyikének birtokába jutnom. Egy kis kenyérbélbe egy szem bors, szer és kevés só összegyúrva, a kiásott gyökér helyébe temetendő az ördög számára s ez alatt a »Miatyánk« vagy »Hiszekegy« elmormolandó. Ezen kívül sem menet, sem jövet, sem munkaközben senkivel egy árva szót sem szabad váltani. Ez utóbbi természetesen a műtét kifürkészésének s az ez iránt felmerülhető faggatásoknak vágja útját. Sok esetben

magának a gyógyszernek elkészítése is szintoly titokzatosan és érthetetlen varázs-beszéd kíséretében s a használat is megszabott külső formák között történik. Például, ha a gyógyszer folyadék, az urus az edény tetejére kezével keresztet csinál s ujjait az orvosságba mártván, azután a földre rázza, hogy az ördög is kielégítve legyen. A beteg fürdővizét pedig napfeljötté előtt egy folyóvízbe kell önteni, lefelé s útközben senkihez szólni és visszanézni nem szabad.

A természetes gyógyszerek közé tartoznak a nép által is használt helyi gyógyvizek és némely édesvízi források a *szembetegségekre*. Ez utóbbival mindig napfeljötté előtt kell mosogatni a szemet. A márczius elsején, napfeljötté előtt merített kútvíztől általános gyógyhatást várnak s azért ilyen sokan egész éven át tartanak egy zárt edényben. Népmeséink is említik a *csodavízi forrást*, melyben a csonka kéz kiépül. S ha új hold pénteke éjjelén a bénák a harmatos réten meghöngöröznek és a vakok a harmatban megmosdanak, mindnyájan épekké lesznek. (Vadrózsa. 404. 417.)

Több ilyen részlet felsorolása nélkül is levonhatjuk ezekből azt a tényt, hogy a *népies gyógykezelés*, még a természetes szerekkel is, *kuruzslásra, babonára* vezet, mellékes okokból és önző czélból, két irányban: egyfelől a közönségnél, mely a külsőséget egyenértékűnek tekinti a lényeggel s esetleg annak fölébe is helyezi, — másfelől magoknál az urusoknál, a kik az eredetileg szemfényvesztésre szánt részleteknek, tudatlanságukban, magok is komoly jelentőséget tulajdonítanak. Ez az egyik. A másik az, hogy az *egész műfolyam folytonos érintkezésben van a vallással. Isten nevében kezdődik a műtét, közben istenkáromló szót ejteni nem szabad, sőt imádkozni és az ördögi elmentés befolyást megfelelő szerekkel ellensúlyozni kell. Nem érthetően mutatnak-e mindezek és vallásunk azon korszakára, a midőn a gyógykezelés a títosok szent foglalkozása volt?*

A betegségek egy részének keletkezését nem ismeri vagy azokat egyenesen babonás okokból származtatja a nép s ezzel kapcsolatban gyakoroltatik a *babonás gyógykezelés*.

Mikor a természetes gyógykezelés babonás urusolással fajult, akkor a hitképzetek daemóni alakjai születtek meg. Kezdetben a szelidebb *kuruzslók*, a kik gyógykezelési tudo-

mánnyal nem bírván, kézzől-kézre adták egymásnak azon gépies külső fogásokat, melyekkel, állítólag, rendkívüli eredmények érhetők el. A szerekkel űzött kuruzslások közül nevezetesebbek a következők:

Az önöntés. Ezt *ijedség ellen* alkalmazzák. Egy tál vizet a beteg hátára tesznek s ebbe tojásnyi nagyságú olvasztott ólmot öntenek ilyen forma ima kíséretében: »Én uram, én istenem! vedd ki azt az ijedséget az ő szívéből.« Nagyobb betegségeknel kilencszer, kisebbnél ötször ismétlik ezt, a tál vizet testének mindig különböző részeire illesztvén. A mint az ön különféle alakokba tömörül, megmondják: ember, kutya vagy szárnyas állat okozta-e az ijedséget. Az utolsó öntésnél a földre keresztet húznak s a tálat erre helyezvén, a *tisztátalanokra* öntik az ónot e szavakkal: »Ez nem a tiéd, ez a másé.«

Az igézés ellen vizet vetnek. Kézszel húzott keresztre egy vízzel töltött poharat helyeznek s abba egy eleven szemet, három darabra törve, belevetnek, ily szók kíséretében: »Kék szem, fekete szem. Kézszel, vízzel lemosom. Hogy ha férfi igézet van, hasadjon meg a . . . , ha asszonyember, akkor hasadjon meg a csiesce.« Ekkor a pohár tetején háromszor keresztbe fűnek, a vízből a beteggel háromszor itatnak s hátgerinczét, homlokát, orrát, talpát és tenyerét megmosván, a megmaradt vizet napul a házfedélre (isztorhéj), estve pedig az ajtó mögött álló seprőre öntik, hogy abba senki se léphessen, mert a ki *öntésbe lép*, bőrbetegséget kap. Igézettől különösen a kis gyermeket féltik, úgy, hogy azt rendes szokás, annak kikerülése végett, leköpní (»Ptö, ptö, esűf!«) Különösen cigányoknak és összenőtt szemöldökű embernek tulajdonítanak igézőképeséget. Ha vízvetésnél a pohár fenekére két szén megy le, akkor férfi, ha pedig egy, akkor nő igézte meg a beteget.

Igézet állatokat és virágokat is foghat meg. (Közmondás: »fogjon meg az igézet«.) Ez ellen kötnek a csikó és borjú nyakára *vörös szalagot* s húznak a bárány és kecske-olló fülébe *vörös bojtat* — s ez ellen látjuk minden székely háznál a virágok ágaira aggatott *vörös fejtűt*. A *vörös szín* általában *igézet elleni védőszer*.

A ráolvasást különösen állatokra alkalmazzák, ha azok megfürgesedtek. Az általam ismert váriánsok közül ideiktatom

a következő: a kuruzsló a beteg állatnak egy szál szőrével megindulván, addig megy, a míg gyalog bodzát kap, vág belőle egy ágat, keresztesen meghasítja s a szőrt beléilleszti és kelet felé állva, kezdi: 10 nem 10, 9 nem 9, 8 nem 8 — — — le egészen 1-ig. Ekkor a bodzát a földbe szúrva, így szól: »Akkor legyen N. N. két éves fejr gönnéje még férges (nyüves), a mikor ezt én innen kihúdom, ptő, ptő (leköpdösi)! Még addig elmenjen, a míg én itt leszek, ptő, ptő! Ha napfeljötté itt kapta, napnyugta itt ne hagyja; ha napnyugta is itt találja, napfeljötté itt ne hagyja, ptő, ptő!«

Emberre is szokás váltóláz ellen *borzát vágni*. A beteg olyan gyalog-bodzát keres, a mely egy töről három ágat hajtott. Az egyik ágból vág egy darabot s napfeljötté előtt kimenvén egy folyóvíz partjára, a víz folyásával szembe áll s így szól: »Akkor rázzon ki még engemet a hideg, a mikor ezt a bodzát meglátom« s ekkor a fején át, háta mögé, a vízbe dobja.

A ráolvasás egy neme a következő is. Őt czédulára ráírjuk: »Keresztúri N. N.-et, a ki például 1850. január 10-én született, rázza a harmadnapos hideg. Ezennel admoneállak tégedet, hogy ha nyolczad napok alatt vele a hideget el nem hagyatod, összekötözlek, megszáraztatlak, kemenczébe vetlek, megégetlek és a széllel elfútatlak.« Ez öt czédulát egymásután következő öt reggel egyenkint a tüzelő fölé dobjuk s a 8-ik napon a tűzben elégetjük.

Előfordul olykor-olykor a *napszúrás* is, a melyről azt mondják, hogy *vak nap* van a beteg fejében. Az erre való *ráolvasás* így történik: a kuruzsló vesz egy csiprot s azt egy folyóból ott, a hol az egy más folyóvízbe szakad, a víz mentére megmeríti, otthon a tűzhöz teszi, beledobván mogyorónagságú kilencz csepűsomót és kilencz szalmaszál-bogot, — a beteg fejére egy tálat illeszt, abba egy varrótűt tesz, a forró vizet rátölti s a csiprot beleborítván, így szól: »Fejér nap, vörös nap, zöld nap, kék nap, sárga nap, fekete nap! Menj ki vaknap a fejből, mert a nagy nap úton ér!« S ezt kilenczszer ismételvén, elmondja a »Mi atyánk«-at. Ekkor a vizet ismét felforraltja s az egész műtétet kilenczszer hajtja végre, a mi egy jó fél napi munkába kerül. Legvégül aztán megmosogatja a beteg fejét s a megmaradt vizet a folyóvízbe önti — lefelé —

hogy az a betegséget vigye el. A betegnek pedig felgyógyulásáig mindig napfeljötté előtt kell felkelnie.

A *forróházban* szenvedőnél a *kikiáltás* jó alkalmazásba. A betegnek valakije estve meztelenre vetkőzik, egy lepedőt borít magára, kimegy a kapu eleibe, hol a lepedőt leeresztvén, kiáltani kezdi: »Halljad falu, halljad! az én fiamat (bátyámat, apámat stb.) a forró hideg rázza. A ki hallja, ragadjon arra!« Ezt háromszor kell ismételni. Lehet azonban a kürtő vagy sátoros kémény alá állva is végrehajtani.

A kuruzslások alsóbbrendű fajaiból is megemlítek egy-néhányat. Ide tartozik pl. a *tehen tejének védelmezése* a gonosz asszonyok, boszorkányok ellen, [pajtában alkalmazott *füstölővel* s a küszöbbe befűrt vagy az ajtó fölé helyezett *fokhagymával* és *sátánlőtte fűvel*, — állandóan a parázsában tartott *lópatkóval*, — embertejjél gyűrt téstában a gerendára helyezett bét-féle szerrel; *menyét ellen* pajtában tartott *guzsalylyal* (rokka) stb. A *varázsigék* használata ezeknél is szokásos, pl. kölest szórva el a pajta előtt, ezt mondják: »Akkor vigyék el a tejét tehenemnek, mikor ezt innen felszedik.« A *lidércz járását* megakadályozza az ajtónak, ablaknak, kuleslyuknak bekenése fokhagyma, tömény és sertésstrágya-keverékkel. A *gonosz ellen* állandóan fokhagymát kell az embernek magával hordozni. A csirkéknek a legelső eledelt *farkas gégén* át kell gyúrni s a méheket tavasszal hasonlóan azon keresztül bocsátani ki legelőszőr, hogy erőteljesek legyenek s gazdagon gyűjtsenek. Újév reggelén *ezüst pénzről* kell itatni a barmot, hogy kár ne essék benne. Kendervetéskor jól *fel kell kötni a harisnyát* (nadrág), hogy a kender magasra nőjön. A búzaföldet éjjel meztelenül háromszor megkerülve hátrafelé, megvédi a *búzát madárverés ellen*.

Az élet minden körülményére felszámálhatatlan kuruzslás ismeretes. Már a gyermek-játéknál kezdetét veszi az, midőn az ú. n. *likbavetésnél* úgy védelmezi magát a gyermek játszótársa szerencséje ellen, hogy a lyuk eleibe egy keresztet húz s így szól: »Ptő! csiga likamba!«

Nem akarván kuruzslásokkal túlont-túl terhelni ez értekezést, levonom már az eddigiekből meríthető tanúságot. Fel-tűnik itt mindenütt a *varázsigék* növekedő fontossága, melyek

mellett a tulajdonképi gyógykezelés egészen elenyészik. Ha még ezekhez vesszük az egyébféle babonás szokások hasonló formuláit, egy egész runa-gyűjteményt állíthatunk egybe. Népmeséink a necromantiának is bőséges példáit mutatják. Midőn a forrasztó-fű és élőhalóvízzel a halottak feltámasztattak, ott hellirunának is kellett hangzania. Hogy a mi varázs-igéinknek Odinja volt-e? azt nem tudjuk, de tündéreink varázspálcájára és varázsvesszője, és rovás-írásunk, boszorkányaink aszagnyele s babonás gyógykezelésünk bodza-vesszője sokszorosan emlékeztetnek a runa-bot mythosára. S miután varázsigéinkből az istenre való gondolás ma sincs kizárva, feltehető, hogy azok, midőn a vallásos gyakorlat alkatrészei voltak, öntudatosabban nyilvánultak valamely felsőbb hatalom nevében. Feltűnő előttem mindenesetre úgy népmeséinknek, mint mai magicus gyakorlatainknak az a vonása, hogy a varázs-műtét rendszeren *kelet felé tekintő arccal* és *a nap feljötte előtt* hajtatik végre. Mintha ebben a napnak különös jelentősége lenne kereshető.

A babonás gyógykezelésről szólva, azon sejtelem támadt bennem, mintha e csupán formáságokból álló lepel alatt hajdan ma már feledésbe ment lényeg is lappangott volna, s erre azon jelenség bír, hogy némely bodzavágó, pl. a ráolvasás után még oltatlan meszet használ az állat-férgek elpusztítására. A váltóláz elleni czédula-író pedig nyolcz napi műtété alatt, csak úgy mellékesen, meglehetősen dietát tartat betegével.

Az előadottakat *védelmi kuruzslásoknak* nevezhetjük, a melyek magokban véve anyagilag ártatlanok. Ezekkel szembeállítjuk a *támadó kuruzslást*, vagyis népies nevén a **megcsinálást**, a minek indító oka valamely valódi vagy képzelt sérelem és gonosz szándék. E fogalom alá nagyon különféle cselekvések tartoznak. Pl. meg lehet csinálni, hogy a tehén tejét elvett asszony megjelenjék s a tejet visszaadja, úgy, ha egy tejjel áztatott rongyot, egy lópatkót vagy lánczot a parázsában meghevítve, az ajtó küszöbén fejszefokkal verünk, vagy izzasztott ekevasat hideg vízbe ütögetünk. S hogy e megcsinálás szögyenben ne maradjon, az a szabály van érvényben, hogy a mely nő e műtét közben a házhoz jó, azt meg lehet verni, mert ő a megidézett. Ennek sokszor az a nevetséges következése van, hogy a férj saját hazaérkező feleségét püholja el.

Meg lehet csinálni, hogy a legény egy bizonyos leányt okvetetlen nőül vegyen. Az ilyenről azt mondják: nagy füvet ástak rá. Az a közmondás is, hogy »főzik a kapczáját«, sejteti a boszorkányozás egy nemét. A megcsináló asszony varas békákat idéz meg, azokkal érthetetlen beszédet folytat s titkos szert ád, melyet az illető férfi háza küszöbe alá kell tenni. A megcsináltató maga azonban azon esztendőben meghal. Megcsinálás következményei némely nehéz betegségek s egyébszerencsétlenségek, melyek sokszor abból származnak, ha valakinek telkére titokban nagy füvet ültetnek s addig tartanak, míg az onnan eltávolíttatik. Ellenben, ha maga a tulajdonos ültet olyat, az így épen védőszerűl szolgál. Megcsináltatni lehet a tolvajokat is s ezek előtt e dolog oly tekintéllyel bír, hogy ha e szándékról értesültek, nem egyszer visszalopják az eltulajdonított tárgyat, csak hogy a rájuk néző csapást kikerüljék. A házasságra és betegségre való megcsinálás sokféle nemei közül megemlíthetem a következőt: a megcsináltató ellop a kiszemelt áldozattól bármi ruhadarabot s azt a megcsináléhoz viszi, a ki ehhez három szem paszulyt, három fő fokhagymát, néhány darab holt szemet s egy döglött békát tesz, — s ezeket egy cserép-edényben az illető kapuja vagy ajtó-küszöbe alá ássa e szavak kíséretében: »Pokloknek és ördögöknek ura és az elrejtett kincsek birtokosa! bocsáss N-re gyógyíthatlan betegséget (vagy: ellenállhatlan szerelmet N. iránt) s pártodra állok!«

A tulajdonképi **boszorkányok** már nem egyebek, mint épen e *megcsináló asszonyok*, a kik most kecskebéka, majd fekete macska alakban jelennek meg s az emberek megrontásában találják daemoni kedvöket. Sokszor lóalakot öltenek s ellenségeiket keményen összerugdossák. Ha az ilyen lovat megvasalják, másnap látható a patkó helye a boszorka kezein és lábain. Majd minden faluban ismernek egy-két ilyen vén banyát, de bántani senki se merészezi őket. A boszorkányok felismerése nagyon egyszerű dolog. Őszi vetéskor a boronát künn kell hagyni télire a mezőn. Szentgyörgynap reggelén aztán menj ki, állítsd fel magad elé e boronát s azon keresztül nézve az előtted elmenő csordát: a bika szarvai között látod a legfőbb, s a többi barmokén az alsóbbrendű boszorkányokat. De ha a szükséges varázsigét nem tudod, akkor jaj neked! Ha

tehát erre nem akarsz vállalkozni, akkor egy fekete tyúk első tojását megfestvén, husvét első napján tedd a zsebedbe s úgy menj a templomba. Itt nézzed a bejövőket, mert látni fogsz közöttök olyanokat, a kik nagy szarvaik miatt alig tudnak az ajtón bejönni. De aztán vagy előttök menj ki a templomból s tedd le a tojást, vagy pedig keresztúton állj meg, mert különben meghordoznak. *Keresztúton* a boszorkányoknak s általában a rossz szellemeknek nincsen hatalma. Azért volt eset arra, hogy a gonosz által gyötört beteg meghalván, keresztútba ástak sírt számára, hogy legalább balála után mentve legyen üldözőjétől. Abban a véleményben vagyok, hogy a *babonás gyógykezelésnél mindenütt alkalmazott kereszték is nem a kereszténység jelvényére, hanem a mythologiai keresztútra vonatkoznak.*

Népmeséink a boszorkányt *sárkányok* s felváltva *óriások anyjának* mondják, a ki most az erdő egy fáján didereg, honnan egy hajszálat dob a kutyára, mire az kövé változik, maga pedig felfúván magát, mint egy *óriás béka*, a hősré böngörődik, azt megöli s lelkét egy *zöld katulyába* teszi. Majd az arany kastélyból indulva fiainak gyilkosa után, előbb azt a *papucsát* húzza fel, a melylyel három, majd azt, a melylyel tizenkét hárt, s végül, a melylyel tizenhét országot tud átlépni; de az üldözött hős előbb egy *lovakarót*, majd egy *fenőkövet* dob hátra, melyekből egy-egy égisz vas- és kőszikla, a harmadszor hátra dobott *ecsetből* pedig egy roppant sűrű erdő emelkedik üldöző és üldözött közé. El közben *fején való átbukással* a boszorkány is különböző alakokat vesz fel, pl. pocsolya, szép patak, arany körtefa, tüzes kemence stb. alakját. Vén korában ajaka a térdit éri s szempilláját 300 mázsás vasrúddal emelik fel, hogy valamit megnézhesen. Életét hüvös kard vagy egy roppant kádban izzó ólom oltja el.

Visszatekintve a mondottakra, látjuk, hogy a természetes gyógyszereket, a titokzatos kezelésnél fogva, babonás szerek váltották fel, melyekben a lényeg kurázsos formaságokká változott át. Innen aztán csak egy lépés volt a tétlenség, szenvedély, vakhit és phantasia-szülte boszorkányozásra, melynek fő eleme a mesevilág mágiája, sajnálatos módon köti össze a mai népéletet a mythológiával. Ezek által két dolgot vélek bebizonyítotttnak. Első, hogy az *urusalásból fejlődött ki*, a kuruzsláson

át, a *boszorkányozás*. Második, hogy a *boszorkányi eszme*, a benne rejlő jegyeknél fogva, fölfelé a *rossz tündérek hitképzetébe* megy át. A mágia-kört a *megátkozás, böjtfogadás, jövőmondás, kártya- és babvetés* s egyéb babonás szokások egészítik ki; de ezekre értekezésem kiszabott határa nem enged kiterjeszkednem, főleg annak tán igen is népies tárgyánál fogva, a mi iránt kegyes elnézésöket kérem. A nép között élven: ezer alakban látom az annak értelmét még mindig homályban tartó babonákat s elosztatásuk szükségét másoknál inkább érezem. Hiában iratott meg, sok század előtt, Kálmán király törvényében, hogy nincsenek boszorkányok; vannak, sőt ma is közöttünk élnek azok. S hiába beszélünk — a magasabb műveltség álláspontján — kicsinylőleg a babonás dolgokról, ha élénk illustrációkban nem ismeri meg a tudomány azt, a mit még leküzdenie s a népeletből kiirtania némes feladata. Én — részben — e czélra kívántam szerény felolvasásommal szolgáltatni.